

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2012 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2012

1

Vilnius 2013

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2012

1

Vilnius 2013

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

DARIUS STALIŪNAS

ŽYDAI IR KRAUJO VARTOJIMAS: VIENO PRIETARO APRAIŠKOS XIX AMŽIAUS LIETUVOJE

XIX a. krikščioniškoje Lietuvos visuomenėje funkcionavęs žydo įvaizdis ir konkrečiai – tam tikri prietarai apie judėjų religines apeigas patyrė nevienodą dinamiką skirtingose visuomenės grupėse¹. Apie išsilavinusiojo sluoksnio požiūrį į žydus galime sužinoti iš literatūrinių kūrinių, atsiminimų ar epistoliarinio paveldo. XIX a. I pusėje šiuose šaltiniuose išskylantis Žydo paveikslas beveik visais požiūriais yra neigiamas. Tai svetima ir visiškai nenorinti integruotis į krašto visuomenę grupė, besiskirianti nuo aplinkinių savo išvaizda, kalba, religija, papročiais, elgsena. Agrarinėje visuomenėje, kurioje labiausiai vertintas darbas žemės ūkyje, žydų ekonominė veikla prekyboje ar finansų srityje ir negalėjo būti vertinama pozityviai. Bajoriškai visuomenei ypač kliuvo žydai smuklininkai, esą nugirdantys valstiečius. Politine prasme jie taip pat mažų mažiausiai nekėlė pasitikėjimo, nes kaip parodė 1830–1831 m. sukilimas, žydai nepalaikė siekių atkurti Abiejų Tautų Respubliką ir buvo linkę paremti stipresniąją pusę – Rusijos valdžią. Bendresne prasme su žydais paprastai sietas amoralumo, nusikalstamos veiklos ir panašių nuodėmių paplitimas. Pirminiu šių „nuodėmių“ šaltiniu laikytas judaizmas, ne tik palaikantis žydų atskirumą, bet ir skatinantis juos niekinti krikščionis. Tiesa, kaip rašoma istoriografijoje, lenkakalbėje XIX a. I pusės buvusių LDK žemių literatūroje neberasime kaltinimų, esą žydai ritualiniais tikslais kankina krikščionis ir vartoja jų kraują. Nors tokių siužetų kartas nuo karto pasitaikydavo įvairiuose kūriniuose, jie buvo traktuojami kaip atgyvenęs prietaras, kuriuo dabartinė visuomenė nebetikinti². Apie valstiečių pasaulėžiūrą tokių šaltinių neturime.

¹ Tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sut. MIP 003/2012).

² Žydo paveikslą XIX a. I pusės lenkakalbėje Lietuvos literatūroje yra detalai aptarusi Z. Medišauskienė: З. Медіш аускене, „Отталкивающий, но без него не обойтись“: еврей как alter ego литовского дворянина середины XIX в., *Ab Imperio*, 2003, № 4, с. 93–114.

Valstiečių pasaulėžiūrai, taip pat ir požiūriui į žydus anuomet įtaką darė dvasininkija ir religinė tradicija, dvaras plačiaja prasme, paprotinė teisė bei žodinė tradicija. Galima manyti, kad tam tikrą įtaką darė ir pačių žydų požiūris į valstiečius. Tyrimų, atskleidžiančių šį požiūrį, nėra, tad tenka remtis pavieniais šaltiniais, iš kurių formuojasi vaizdas, kad žydai *Litėje*³ į valstiečius žiūrėjo iš aukšto, laikė juos nelabai civilizuotais, grubiais, neraštingais ir pan. Anot Mordechajaus Zalkino, „daugelis žydų vietinius lietuvius laikė pirmykšte neišsivysčiusia primityvia kaimo bendruomene“⁴. XIX a. 7-ojo deš. antroje pusėje Vilniuje veikusiai komisijai, turėjusiai parengti žydų integracijos projektus, atsiųstuose Ašmenos bei Naugarduko žydų bendruomenių prašymuose apie valstiečius kalbama kaip apie „amžių [bėgyje] neišsilavinusių“, „turinčius luominių išankstinių nusistatymų“, „pusiau laukinius“⁵. Tokio požiūrio atspindžiu galima laikyti ir 1886 m. žydiško periodinio leidinio „Nedel’ naja chronika Voschoda“ puslapiuose pasirodžiusi istorija apie Virbalio valstiečius, kurie esą įtikėjo, kad per Velykas bažnyčioje atsiras mažas žydukas, kurio iš pradžių niekas nepastebės, po to jis išaugs iki neišpasakyto dydžio ir išpjaus visus katalikus⁶. Tokių ir panašių istorijų pasakojimas aiškiai rodė, kad bent jau dalies žydų akyse valstiečiai yra visiškai necivilizuota, įvairiais prietaisais tikinti masė.

„Žydiškuose šaltiniuose“, kaip ir istoriografijoje, lietuviškojo antijudaizmo bei antisemitizmo šaltiniu neretai laikomi katalikų dvasininkai⁷. Iš tiesų iki pirmosios pogromų bangos Romanovų imperijoje tarp krikščionių bei žydų Lietuvoje konfliktai kildavo ne tik religiniu pagrindu. Štai 1863–1864 m. sukilimo išvakarėse kai kuriose Lietuvos vietovėse žydai sulaukė smurtinių grasinimų už simpatijas imperinei valdžiai⁸. Tačiau apie politinį priešišumą, galintį peraugti į masinį smurtą, kitais laikotarpiais duomenų neturime.

³ Kuri maždaug atitiko buvusias LDK žemes.

⁴ M. Zalkin, *Sharunas, prince of Dainava in a Jewish gown: The Cultural and Social Role of Hebrew and Yiddish Translations of Lithuanian Literature and Poetry in Interwar Lithuania, Jahrbuch für Geschichte des Antisemitismus*, 2012, S. 149–150.

⁵ Ašmenos apskrities (Vilniaus gubernija) žydų prašymas Vilniaus generalgubernatoriui, 1868 m. sausis (diena nenurodyta), Naugarduko apskrities (Minsko gub.) žydų prašymas Vilniaus generalgubernatoriui E. Baranovui, 1867 m. gruodžio 28 d., *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI*), f. 378, bs, 1867 m., b. 1478, l. 10, 16. Tokį požiūrį „iš aukšto“ atsiminimuose liudija ir maskilas E. Kotikas, skųsdamasis, kad jo žmona Kamenece (Ukrainoje) nebenorinti prekiauti, nes „dvarininkų nėra, o pardavinėti prekes valstiečiams ji neturinti jokio noro. Su jais [valstiečiais] reikia laikytis paprastai, juos reikia įkalbinėti, o ji žmogus išdidus, tikra „aš tau duosiu“: E. Котик, *Мои воспоминания*, Санкт-Петербург–Москва–Иерусалим, 2009, с. 247.

⁶ N. N., Вержболово, 13-го апреля, *Недельная хроника Восхода*, 1886, № 16, стб. 451.

⁷ Проишествие в Шавлянах, *Северная пчела*, 1861, № 80; A. Shohat, *The Beginnings of Anti-Semitism in Independent Lithuania, Yad Vashem Studies*, 1958, no. 2, p. 7.

⁸ Byla „Dėl Kauno gubernijos viršininko pranešimo apie Utenos, Dusetų ir Rokiškio žydų baimes“, *LVI*, f. 378, PS, 1861 m., b. 117. Ir kai kurie kiti šaltiniai mini gandus, esą tuo metu lenkai Vakarų krašte rengėsi žudyti žydus: B. Limanowski, *Pamiętniki (1835–1870)*, Warszawa, 1937, s. 206; С. Райковский, *Польская молодежь Западного края в мятеже 1861–1863 годов, Русский вестник*, т. 79, 1869, с. 599, 613. Tačiau neturime duomenų, kad tokie gandai būtų paplitę labai plačiai.

Kartais valstiečiai skųsdavosi, kad koks nors žydas juos engia⁹, tačiau tokiais atvejais tai būdavo *konkretus* žydas ir tokie konfliktai, kiek yra žinoma, neperaugdavo į priešišką *visai* bendruomenei. Tuo tarpu neapykanta, kylanti dėl religinių jausmų įžeidimo, turėjo didesnį mobilizuojantį potencialą, ką pastebėjo ir bene pozityviausiai žydų atžvilgiu nusiteikęs lietuvių politikas, palankiai sutiktas ir „Žydų gatvėje“, Andrius Bulota¹⁰.

Įsitikinimą, kad žydai negerbia krikščionybės, kartais sustiprindavo ir kai kurių žydų, ypač jaunimo, elgesys. Štai iš nedideliame Ukrainos kaime augusio Šolemo Aleichemo jaunesnio brolio Volfo (Veviko) Rabinovičiaus atsiminimų sužinome, kad būsimasis garsus rašytojas vaikystėje mėgo vadovauti žydų vaikų grupei, „atakavusiai“ miestelio krikščioniškus simbolius: mėtydavusiai akmenis bei purvą į aukų dėžutę, o Šolemas dar ir vaizdavo besimeldžiąs prie Marijos statulos¹¹. Panašių žydų vaikų elgsenos pavyzdžių būta ir etninės Lietuvos teritorijoje. 1851 m. Žiezmaruose šeštadienį prieš Velykas į katalikišką procesiją, ejusią iš bažnyčios į kapines už miestelio, kažkas iš žydų vaikų paleido akmenį (ar akmenis). Viename iš šaltinių netgi rašoma, kad akmuo buvo paleistas į procesijos priekyje nešamą nukryžiuoto Kristaus atvaizdą¹². Tokie žydų vaikų poelgiai tik stiprino krikščioniškos visuomenės įsitikinimą, kad žydai negerbia jų religijos. Ypač abi religines bendruomenes supriešindavo kokio nors žydo, paprastai – žydės, perėjimas į krikščionybę. Tada žydų bendruomenė kartais imdavosi ir kolektyvinių veiksmų, taip pat ir bandymų jėga susigrąžinti tą *mešumedą* (taip jidiš kalba vadinti konvertitai), o krikščionys, žinoma, atsakydavo tuo pačiu¹³.

Visgi labiausiai tarpetninius santykius galėdavo pabloginti prietaras apie žydams reikalingą krikščionių kraują. Galima fiksuoti įvairias šio prietaro apraiškas Lietuvos visuomenėje. Pirmiausia tai tiesiog plačiai paplitęs „žinojimas“, kad žydai savo religiniams tikslams naudoja krikščionių kraują, kurį patvirtina ne tik etnologų surinkta medžiaga¹⁴,

⁹ Byla „Dėl valstiečių Juozapo Vasilevskio ir Lukašo prašymo atlikti tyrimą apie tai, kad juos engia (spaudžia) žydas Aronas Londa (jis ir Adolfas Lindau)“, *Kauno apskrities archyvas* (toliau – *KAA*), f. 50, ap. I, b. 21369.

¹⁰ V. L e v i n, Lithuanians in the Jewish Politics of the Late Imperial Period, *A Pragmatic Alliance. Jewish-Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century*, ed. by V. Sirutavičius and D. Staliūnas, Budapest/New York, 2011, p. 98.

¹¹ D. M i r o n, *The Image of the Shtetl and other Studies of Modern Jewish Literary Imagination*, Syracuse, New York, 2000, p. 2.

¹² Žr. bylą: *Centrinis žydų tautos istorijos archyvas Jeruzalėje (Central Archives for the History of the Jewish People, Jerusalem; toliau – CŽTIA)*, HMF/764, HMF/664. Dar XVI a. pab. – XVII a. kunigai skųsdavosi, kad žydai akmenimis apmėto religines procesijas, einančias per žydų kvartalus: J. Š i a u č i ū n a i t ė - V e r b i c k i e n ė, *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*, Vilnius, 2009, p. 247.

¹³ Byla „Dėl žydo Herco Doviackio, besiskundžiančio kunigu Kumyninu, pagrobusiu jo trylikametį sūnų Dovydą tam, kad atverstų jį Romos katalikų tikėjimą“, *LVA*, f. 378, bs, 1862, b. 193.

¹⁴ L. A n g l i c k i e n ė, *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius, 2006, p. 140–146; J. M a r d o s a, Tautiniai santykiai Lietuvos Respublikos kaimuose ir miesteliuose 1920–1940 metais, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, sud. R. Merkienė, V. Savoniakaitė, Vilnius, 1999, p. 100; *Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos*

bet ir XIX a. šaltiniai¹⁵. Kiti atvejai – tai situacijos, kai krikščionims kildavo konkrečių įtarimų dėl tokių tariamų žydų piktadarybių¹⁶. Nors pačiais tokio kaltinimo metimo žydams faktais abejoti, matyt, netenka, tačiau tikėtina, kad daugelyje ano meto žydiškų šaltinių papasakotose istorijose situacijos perdėm dramatinizuotos. Labai jau dažnai tuose liudijimuose pasakojama, kaip žydams mestas kaltinimas tuoj turėjęs peraugti į pogromą, tačiau pačią paskutinę minutę arba atvykdavo policija, arba vaikas atsirasdavo. Trečioji apraiškos forma sutinkama tada, kai dingsta krikščionis, dažniausiai – vaikas, ir nuskriaustoji bendruomenė arba valdžios institucijos imasi veiksmų atskleisti tokį esą įvykusį nusikaltimą ir nubausti kaltuosius. Pastarosioms situacijoms čia ir skirsime daugiausia dėmesio, nes jos paprastai palieka „platesnį pėdsaką“, t. y. daug pirminių šaltinių, leidžiančių rekonstruoti krikščioniškos visuomenės požiūrį į šį prietarą¹⁷.

Ši tema nėra visiškai nauja istoriografijoje. Vladas Sirutavičius, remdamasis pirminiais šaltiniais, yra aptaręs tris tokius atvejus (1801, 1861, 1908) ir taikliai pastebėjęs, kad pats prietaro egzistavimas nebūtinai turi generuoti kolektyvinį smurtą; tam, kad krikščioniškoji bendruomenė imtųsi savateismo, reikėjo ir papildomų sąlygų. 1908 m. ta sąlyga buvo valstiečių visuomeninis aktyvumas 1905 m. revoliucijos laikotarpiu¹⁸. Šis straipsnis – tai V. Sirutavičiaus tyrimo tęsinys: ne tik pasinaudodami platesne šaltinių baze detaliau aptarsime aprašytus tris atvejus¹⁹, bet ir įtrauksime kitas XIX a. Lietuvoje užfiksuotas bylas, kurių atsiradimas sietas su šiuo kraujo vartojimo žydų religinėse apeigose prietaru²⁰. Visa

Rankraštyno Etnologijos archyvas, Tikėjimų kartoteka, Lietuvių tautosakos archyvas (toliau – LTA) 1463/87-90, 92, 374d (2213).

¹⁵ А. Корева, Евреи, *Памятная книжка Виленской губернии на 1860 год*, часть вторая, Вильно, 1860, с. 39.

¹⁶ Luokėje (Kauno gub.) 1888 m.: B. K a g a n, *Yidische shtet, shtetlekh un dorfishes yishuvim in lite bis 1918. Historish-biografishe skitses*, New York, 1991, p. 248; Naujamiestyje (Kauno gub.) 1892 m.: Корреспонденции, *Недельная хроника Восхода* 1892, nr. 17, st. 471–472; Petrašiūnuose prie Kauno 1893 m.: X. В., Ковно, 31-го марта, ten pat, 1893, nr. 15, st. 405–406; Smorgonėje (Vilniaus gub.) 1894 m.: И. Б., М. Сморгонь (Вил. губ.), 27-го марта, ten pat, 1894, nr. 14, st. 384–385; Ramygaloje (Kauno gub.) 1908 m.: З Беларуси и Литвы, *Науа Нуса*, 1908, № 14. Dar kiti atvejai bus paminėti aptariant tarptines įtampas, kilusias XIX a. 9-ojo deš. pradžioje, 1900 bei XX a. pradžioje.

¹⁷ Panašiai šio prietaro apraiškas klasifikavo Jolanta Žyndul: J. Ž y n d u l, *Klamstwo krwi. Legenda mordu rytualnego na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Warszawa, 2011, s. 9.

¹⁸ V. Sirutavičius, Kai prietarai tampa prievarta: kaltinimai žydams vartojant krikščionių kraują. Kelių atvejų Lietuvoje analizė, *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2005, p. 99–116. Trumpai trys atvejai (1827, 1861, 1900) aptarti ir J. Žyndul knygoje: J. Ž y n d u l, *Klamstwo krwi...*, s. 98–100, 107–108.

¹⁹ Faktografinė prasme mažiau naujumo bus aptariant 1801 m. įvykį; daugiau – analizuojant 1861 ir 1908 m. situacijas.

²⁰ 1900 m. Šiaurės Lietuvos bei 1905 m. atvejai dėl vietos stokos šiame tekste taip pat nebus aptariami, tik pateikdami išvadas, pasiremsime ir tų įvykių analize. Apie šiuos įvykius žr.: V. Ž a l t a s k a i t è, Smurtas prieš žydus Šiaurės Lietuvoje 1900 metais. Įvykiai ir interpretacijos, *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių*

tai leis ne tik patvirtinti V. Sirutavičiaus išvadą apie masių mobilizacijos poveikio reikšmę šiems procesams, bet ir išvelgti kitokių dėsningumų²¹.

Vaiko dingimas Šiaulių paviete 1801 m.

Ši istorija prasidėjo, kai 1801 m. kovo 17 d.²², per Verbų sekmadienį (švenčiamą pasukutinį sekmadienį prieš Velykas), pas Stelmokų kaimo (Šiaulių pavietas) valstietį Joną Liuberskį [Jan Luberski] apsilankė jo keturmečio sūnaus Motiejaus krikšto motina ir ta proga buvo nuspręsta išgerti. Liuberskis patraukė į smuklę, pakeliui dar užsukdamas paimiti žydai patarnaujančios valstietės²³, pirkti degtinės, o paskui jį išbėgo ir minėtas Motiejus, kurio po to daugiau niekas neprisipažino matęs. Tėvai sūnaus pasigedo tik po to, kai namie begeriant degtinę krikšto motina paklaususi, kur yra krikštasūnis, nes esą reikia ir jam degtinės įpilti. Vaiko paieškos rezultatų nedavė. Net kelis kartus bandyta apžiūrėti smuklę, tačiau, anot valstiečių parodymų, ją nuomojantis Chaimas Šliomovičius²⁴ jų neįsileidęs. Liuberskiai gerai pažinojo Chaimą, nes berniuko motina dažnai šiam patarnaudavo. Tik kovo 28 d. negyvas vaikas buvo rastas miške.

Tiek žemesnis zemskinis teismas, tiek ir dauguma valstiečių jau kovo 17 d. įtarė prie vaiko dingimo prisidėjus žydus. Prietarą apie žydams reikalingą krikščionių kraują tada sustiprino dar ir tai, kad Chaimas Šliomovičius jų nenorėjęs įsileisti į smuklę. Nors nebuvo jokių konkrečių faktų, kurie būtų susieję minėtą žydą su vaiko dingimu, o gydytojų išvada nedviprasmiškai atmetė smurtinės mirties galimybę, tačiau visuotinis vietinės bendruomenės įsitikinimas, kad tik žydai galėję nužudyti vaiką, atvedė prie to, kad Chaimas Šliomovičius buvo suimtas. Kaimo bendruomenės įsitikinimu, toje vietoje miške vaikas pats negalėjęs atsидurti; žydai tą dieną keistai elgėsi (kaip jau minėta, neleido valstiečiams apžiūrėti smuklės; naktį Chaimas miegojo ne lovoje, bet prie lango; kambaryje ilgai degusi šviesa; patys žydai kėlė įvairias versijas – esą reikia ieškoti miške, ar kad kažkoks latvis išsivežęs vaiką į Kuršą), galų gale sužalojimai ant vaiko kūno liudijo jį

ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje, p. 79–98; D. S t a l i ū n a s, How insulted religious feelings turned into pogroms: Lithuania in 1900, straipsnis įteiktas žurnalui „East European Jewish Affairs“; D. S t a l i ū n a s, Anti-Semitic Tension during the 1905 Revolution in Lithuania, *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, 2012, S. 54–88.

²¹ Dėl ribotos straipsnio apimties čia neaptarsime šio prietaro atsiradimo bei sklaidos Europoje ir Romanovų imperijoje.

²² Jei nenurodyta kitaip, visos datos pateikiamos pagal senąjį – Julijaus kalendorių, XIX a. galiojusį Rusijos imperijoje, kuris nuo Grigaliaus kalendoriaus, tuo metu naudoto Lenkijos karalystėje, atsiliko 12 dienų.

²³ Dėl tuo metu buvusių švenčių šio darbo patys žydai negalėjo atlikti; tada, kaip žinia, tas funkcijas atlikdavo patarnaujantys krikščionys – *shabes goy*.

²⁴ Rusijos imperijoje tik nuo 1804 m. visiems žydams privalu buvo turėti pavardes. Iki to laiko dauguma jų turėjo tik vardus bei tėvavardžius: A. B e i d e r, Names and Naming, *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, editor in chief G. D. Hundert, vol. 2, New Haven, London, 2008, p. 1251.

esą mirus smurtine mirtimi. Aistros jau buvo užvirę tiek, kad tarp valstiečių ir žydų įvyko apsižodžiovimas ir nedidelis susistumdymas²⁵.

Neaišku, kaip ši istorija būtų pasibaigusi, jei ne Šiaulių kahalo skundas Lietuvos Vilniaus gubernatoriui Ivanui Frizeliui. Pastarasis, išvadinęs tokius kaltinimus „tamsiais liaudies prietarais“, liepė šios bylos imtis aukštesnės instancijos teismui – Šiaulių pavieto pilies teismui. Šis dar kartą apklausęs liudininkus, kurie vėl pateikė panašius parodymus, nusprendė žydus išteisinti. Tokiam sprendimui pritarė ir Lietuvos vyriausiasis teismas²⁶.

1827 m. įvykiai Telšių paviete

1827 m. balandžio 8 d., pirmą penktadienį po Velykų, Telšių pavieto Zdoniškės dvare dingo septynmetis piemuo Juozapas Petravičius²⁷. Kartu su juo kiaules ganęs paauglys Augustinas Žukovskis pranešė, kad Petravičių pagrobė ir nusinešė į mišką du žydai. Dvaro savininkas Petras Dimša tuoj davęs nurodymą ieškoti dingusio piemens, bet paieškos ta dieną jokių rezultatų nedavė. Joks tyrimas dėl dingusio vaiko nebuvo pradėtas ir iš turimų šaltinių netgi gali susidaryti įspūdis, kad vaiką vietinė bendruomenė bus pamiršusi iki tol, kol balandžio 26 d. jo kūnas buvo rastas šalia ežero. Tyrimo pradžioje Žukovskis laikėsi pirminės versijos apie du žydus, netgi juos nuodugnai apibūdino, o vėliau vieną – Hiršą Kacą esą atpažino per akistatą. Greit atsirado ir daugiau liudijimų, kurie, nors ir netiesiogiai rėmė Žukovskio versiją: viena mergaitė – Karolina Kumzovna tvirtino, kad ją kaip tik tą dieną vaikėsi žydai, bet ji sugebėjusi pabėgti; kitas sakė esą matęs tris arkliais važiuojančius žydus ir vienas iš jų kažką esą bandęs uždengti; dar viena valstiečių šeima – Juciai pareiškė, kad anksčiau dingo jų sūnus Jonas. Žydų kaltę taip pat esą rodė įtartinas jų elgesys: vienas draudė ganyti gyvulius prie sandėliuko, kur anot gandų, ir buvo slepiamas vaikas; kitas kėlė versiją, kad Petravičių pagrobęs jo iš Prūsijos grįžęs ir žydu persirengęs tėvas. Dar atsirado mažametis žydas, esą girdėjęs kalbas apie konkrečius žydus, prisidėjusius prie vaiko dingimo, o vienas kalėjime sėdėjęs žydas tvirtino girdėjęs iš minėto Kaco, jog žydai papirkę vietinę policiją, kad ši nepraneštų aukštesnėms instancijoms apie vaiko pagrobimą.

Ritualinės žmogžudystės versiją dar sustiprino ir kelių asmenų, perėjusių iš judėjų į katalikų tikėjimą, liudijimai, esą „dar būdami žydais“ jie girdėję, jog žydams Velykų metu reikia krikščionių kraujo, o savo kaltę jie esą išperka pinigais²⁸.

²⁵ Liudininkų parodymai, *LVIA*, f. 443, ap. 1, b. 322, l. 17–18.

²⁶ Byla „Dėl Lietuvos Vyriausiojo teismo sprendimo dėl žydų Chaimo Šmolovičiaus ir Orelio Sundkovičiaus įvykdyto berniuko nužudymo“, ten pat.

²⁷ Žr. bylas „Apie 7-mečio berniuko Piotrovičiaus, rasto dvarininko Dymšos žemėje, mirtį“, ten pat, f. 378, BS, 1827 m., b. 826; „Apie septynmečio Juozapo Petrovičiaus nužudymą“, ten pat, f. 443, ap. 6, b. 1071, 1086, 1110; *CŽTIA*, HMF/764, HMF/898; J. Ž y n d u l, *Klamstvo krwi...*, s. 98–99.

²⁸ Telšių pilies teismo surinkta medžiaga, 1828 m. liepos 26 d., *LVIA*, f. 443, ap. 6, b. 1086, l. 482–483.

Tačiau žydams pasiskundus generalgubernatoriui ir šiam atsiuntus ypatingų pavedimų valdininką Kermenskį, tiek Žukovskis, tiek ir kiti žydų kaltę išvelgusieji pakeitė parodymus. Žukovskis pareiškė, kad Petravičius netyčia nuskendęs pats, o jis, Žukovskis, bijodamas būti apkaltintas dėl šios mirties, išgalvojo istoriją apie vaiką pagrobusius žydus. Kūną kartu su broliu Juozapu ištraukęs iš vandens, dar subadęs, kad istorija atrodytų labiau įtikinama. Idėja apkaltinti žydus jam atėjusi tarsi pati savaime, nes „girdėjęs anksčiau šiame krašte kalbant, kad žydai kankina krikščionių vaikus, nes jiems reikia [jų] kraujo“²⁹. Atsirado liudininkų, mačusių, kaip Augustinas Žukovskis tą dieną lankėsi pas vyresnį brolių Juozapą ir kitą dieną paryčiais jie kažkur išėję, o Juozapas esą pasakęs, kad „brolis padaręs kvailystę, bet jis ją ištaisęs“. Kumzovna prisipažino išgalvojusi istoriją apie ją gaudžiusius žydus. Juciai, paskelbę apie vaiko dingimą, prisipažino, kad jis buvo išsiųstas į mokslus, o istorija apie dingimą išgalvota, kad dvaro ekonomas neturėtų pretenzijų.

Toks versijų pakeitimas buvo akivaizdžiai susijęs su naujo tartytojo – Kermenskio įsitikinimu, kad valstiečiai vadovaujasi prietaru ir visa istorija apie žydų dalyvavimą išgalvota. Nors vėliau A. Žukovskio pasakota istorija, kad jis tardymo metu muštas ir gąsdintas, greičiausiai yra perdėta, tačiau tikėtina, kad Kermenskis naudojęs jei ne *lazdos*, tai bent *pyragaičio* metodą. Iš kelių liudijimų matyti, kad tartytojas, ragindamas A. Žukovskį sakyti tiesą, davęs ne tik pyragaitį, bet ir pinigų maišelį, kurį vėliau, Žukovskiui pakeitus versiją, iš jo vėl atėmė.

Nauja tyrimo kryptis nebetenkino vietinės krikščionių bendruomenės ir po jų skundo generalgubernatoriui į Telšius vyko naujas tartytojas. Liudininkai vėl grįžo prie ankstesnės versijos apie du žydus, pagrobusius vaiką.

Valstiečiai greičiausiai nebūtų taip tvirtai laikęsi ritualinės žmogžudystės versijos, jei jos nebūtų palaikęs vietinis socialinis elitas. Žydų skunduose ne kartą minėtas dvaro savininkas Dimša, kuris esą kurstąs valstiečius liudyti prieš žydus, ir tas jo priešiškus kyla dėl to, kad žydai su juo nenori turėti verslo reikalų³⁰. Dimšos galimą įtaką patvirtina ir Kamenskio liudijimas, esą Dimša jam gyrėsi turįs seną lenkišką knygą, įrodančią, kad žydams reikia krikščionių kraujo³¹.

Liudininkų parodymų variacijos, iš dalies sutapusios su juos tardžiusių asmenų kaita, rodo, kad bylos eiga labai priklausė nuo įvairaus rango valdžios atstovų požiūrio. Tokių kaip Kermenskis, t. y. tvirtai įsitikinusių, kad kaltinimas žydams nužudžius vaiką remiasi prietaru, buvo mažuma. Kita dalis, neturėdama išankstinio nusistatymo, siekė sužinoti tiesą (tikėtina, kad tokiems priklausė generalgubernatorius). Bet buvo ir tokių valdžios atstovų, kuriems nusikaltimo vaizdas buvo aiškus ir reikėjo tik įrodyti akivaizdžią tiesą, kad žydai esą nužudė Petravičių, nes per Velykas jiems reikia krikščionių kraujo. Štai

²⁹ Kermenskio raportas Lietuvos generalgubernatoriui, 1827 m. liepos 18 d., ten pat, f. 378, BS, 1827 m., b. 826, l. 39.

³⁰ Žydų skundai, ten pat, l. 51–52, 274.

³¹ Kermenskio raportas Lietuvos generalgubernatoriui, 1827 m. liepos 18 d., ten pat, l. 41.

Telšių Pilies teismas, nagrinėdamas šią bylą, bandė surinkti informaciją apie kitose vietovėse buvusius panašius atvejus, kas nedviprasmiškai rodė norą įrodyti prietaro teisingumą; prie bylos medžiagos prijungė knygą „Złosc żydowska“³²; anot žydų parodymų, tardyme dalyvavęs raštininkas Petkevičius klausęs vieno iš jų, ar ne jis nužudęs berniuką „krikščionio kraujui, kurio žydams reikia Velykų metu macams“ gauti³³; suimti, anot vieno skundo, buvo net 28 žydai³⁴, ir suėmimo priežastis buvo krikščionių parodymai apie įtartinas žydų veikas vaiko dingimo metu³⁵. Dar įdomiau tai, kad A. Žukovskio broliai, vienas kurių, kaip jau minėta, pagal Augustino versiją, pateiktą Kermenskiui, net buvo prisidėjęs prie nusikaltimo, Šiaulių pilies teismui neatrodė įtartini.

Valdininkų elgsena su įtariamais žydais taip pat iškalbinga. Anot šių įtariamųjų parodymų, jų rankos bei kojos buvo surakintos; jie visą dieną be maisto laikyti kieme, o į tardymus verčiami taip greitai eiti, kad net pargriūdavo; jiems buvo apkirptos barzdos ar vienas peisas. Nors tardytojai vėliau neigė taip elgęsi su žydais, bet iš daugelio parodymų galima daryti išvadą, jog bent jau dalis žydų skunduose nupasakotų pažeminimų iš tiesų buvę: jie tikrai praleido dieną surakinti be maisto kieme ir barzdos kirpimo procesui buvo bent jau pasirengta (vienam kareiviui įduotos žirkklės)³⁶. Toks pažeminimo būdas, kai tyčiojama iš žydų išvaizdos (kartu ir jų tapatybės), regis, buvo gana paplitęs³⁷. E. Kotikas tvirtino, kad panašiai iš žydų tyčiojosi lenkų sukilėliai Kamenece (Ukrainoje) 1863 m.³⁸

Liudininkų parodymų nesutapimai, tiek žydų, tiek krikščionių pasakojamų versijų kaita, kaltinimų tardytojams dėl neteisėtų veiksmų gausa, jau nekalbant apie prietarų poveikį, komplikavo šį tyrimą. Bylą perėmęs Lietuvos vyriausiasis teismas nusprendė, kad tyrimą reikia pildyti ir siuntė naujus tyrėjus³⁹. Pagal vieno žandarų karininko, neabejojusio, kad visa šia akcija siekta „visiškai nuskurdinti [razorit’] žydus“, skaičiavimus, 1827 m. pabaigoje šioje byloje jau buvo pradėtas septintas tyrimas⁴⁰.

Vaiko mirtis, kurią vietinė krikščionių bendruomenė interpretavo kaip ritualinę žmogžudystę, o gal net labiau užsitęsęs tyrimas ir ypač besikartojančios apklausos pa-

³² Telšių pilies teismo raportas Lietuvos vyriausiajam teismui, 1828 m. gegužės 8 d., ten pat, f. 443, ap. 6, b. 1071, l. 339–342.

³³ Dovydo Glioso apklausa, ten pat, l. 94.

³⁴ Favelio Kaceno nuolankus prašymas, 1827 m. gegužės 27 d., ten pat, l. 62.

³⁵ Tiesa, reikia pažymėti, kad kai kurie žydai pirminių parodymų metu pateikdavo klaidingą informaciją.

³⁶ Byla „Apie septynmečio Juozapo Petrovičiaus nužudymą“, ten pat. Didelė dalis šios bylos skirta būtent šiam kaltinamų žydų tardymo epizodui iširti.

³⁷ M. Zborowski, Elizabeth Herzog, *Life Is with People. The Culture of the Shtetl*, New York, 1995, p. 344.

³⁸ E. Котик, *Мои воспоминания*, с. 218–219.

³⁹ Vilniaus gubernijos prokuroro raportas generalgubernatoriui, 1829 m. balandžio 13 d., LVIA, f. 378, BS, 1827 m., b. 826, l. 218–224.

⁴⁰ IV žandarų korpuso 1 skyriaus viršininko slapta raportas Žandarų viršininkui, 1829 m. lapkričio 16 d., CŽTIA, HMF/764, l. 46.

didino tarptinę įtampą: žydai „niekur Telšių pavieta negali būti saugūs, nes paleistas bendras gandas, kad žydai kankina krikščionis, dėl ko berniukai ir visa paprasta liaudis vos pasirodžius žydams apšaukia juos skerdikais ir mėto akmenis ir galima laukti net blogesnių pasekmių“⁴¹. Informacija, kaip rodo tardymo medžiaga, iš tiesų sklido apylinkėse iš lūpų į lūpas. Tardymo medžiagoje yra aprašytas net konkretus akmens paleidimo į pravažiuojančius ir su byla nieko bendro neturinčius žydus atvejis, tiesa, vėliau šis konkretus konfliktas buvo baigtas taikos susitarimu⁴².

Įvairaus rango teismų nesugebėjimas operatyviai išspręsti šią bylą gali būti aiškinamas ne tik vietinėmis aplinkybėmis (ne/tikėjimas prietarų apie žydams reikalingą krikščionių kraują), bet ir nevienareikšmiais signalais, ateinančiais iš aukščiausios imperijos valdžios. Didžiajam kunigaikščiui Konstantinui Pavlovičiui A. Žukovskio kaltė nekėlė didesnių abejonių ir jo rezoliucija šiuo klausimu buvo nedviprasmiška: „[A. Žukovskij] nubauti kaip žudiką“⁴³. Tuo tarpu Nikolajus I buvo linkęs įtarti žydus. Jam Telšių byla asocijavosi su tuo pat metu vykusia garsia Veližo byla, kur žydai buvo apkaltinti nužudę krikščionių ritualiniais tikslais. Caras nurodė „atkreipti dėmesį į šią bylą dėl jos panašumo su Veližo [byla], kur nelaimėi jau pasitvirtino, kad buvo nukankinti ne vienas, bet 7 vaikai“⁴⁴. Kadangi kaltinimai žydams tiek Veližo, tiek Telšių atveju buvo „siūti raudonais siūlais“, tai ir imperatoriaus vienareikšmiško pritarimo minėtam kaltinimui nebuvo. Tokie gana dviprasmiški signalai, ateinantys iš sostinės, prisidėjo prie bylos užvilkinimo. Galutinį tašką šioje byloje tik 1838 m. padėjo Senatas, kai remdamasis caro 1817 m. įsaku nurodė paleisti visus kaltintus žydus, o skundikus patraukti atsakomybėn⁴⁵.

Vaiko mirtis Šiaulių apskrityje 1861 m.

XIX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje Dervoniškių kaime prie Šiaulėnų miestelio dingusio vaiko ir po to sekusio ritualinės žmogžudystės kaltinimo istorija įvyko visai kitokiame kontekste nei du anksčiau aptartieji atvejai, atsitikę santykinai ramiais laikais. Pirmoji Rusijos istorijoje „Atšilimo“ epocha sukūrė gana palankias sąlygas viešosios nuomonės, pirmiausia per periodinę spaudą, formavimuisi. Cenzūros nustatytuose rėmuose ne tik imperijos sostinėse, bet ir Lietuvoje laikraščių puslapiuose buvo diskutuojamos įvairios

⁴¹ Žydų skundas, *LVIA*, f. 378, BS, 1827 m., b. 826, l. 274.

⁴² Apklauso protokolai, nukentėjusiojo pranešimas, taikos susitarimas, ten pat, f. 443, ap. 6, b. 1071, l. 269, 278, 281.

⁴³ Pažyma, *CŽTIA*, HMF/898, l. 23.

⁴⁴ Raštas, adresuotas Lietuvos vyriausiojo teismo 1-ajam departamentui, 1827 m. gruodžio 17 d., *LVIA*, f. 443, ap. 6, b. 1086, l. 1; Ю. И. Г е с с е н, *Велижская драма. Из истории обвинения евреев в ритуальных преступлениях*, С.-Петербург, 1904, с. 97.

⁴⁵ 1855 m. rugpjūčio mėn. kelių žydų prašymas, adresuotas carui, *Rusijos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *RVIA*), f. 1269, ap. 1, b. 53a, l. 3. 1817 m. įsakas draudė kaltinti žydus ritualinėmis žmogžudystėmis, jei nebuvo konkrečių jų nusikaltimo įrodymų.

problemos, taip pat ir „Žydų klausimas“⁴⁶. Ne mažiau svarbu ir tai, kad jau buvo atsiradusi periodinė žydų spauda. Kaltinimas ritualine žmogžudyste buvo tiek svarbus, kad įvairūs periodiniai leidiniai apie jį informavo savo skaitytojus.

Be to, 1861 m. pradžioje buvo paskelbta apie baudžiovos panaikinimą, kas gerokai padidino socialinę įtampą kaime. Tuo pat metu buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse šis laikotarpis pasižymėjo masių mobilizacija. Pirmiausia tai Žemaičių (Telšių) vyskupystėje vyskupo Motiejaus Valančiaus inicijuotas blaivybės judėjimas. Istorikai yra linkę manyti, kad masiškas krikščionių atsisakymas vartoti alkoholį bus pabloginęs jų santykius su žydais⁴⁷. Tokia išvada daroma remiantis tam tikromis prielaidomis: blaivybės propaguotojai dažniausiai buvo kunigai. Aiškindami apie alkoholio žalą jie neišvengiamai turėjo kritikuoti ir smukles bei jose degtine prekiaujančius žydus⁴⁸; o šie, netekę didelių pajamų, turėjo jausti priešišką krikščionims. Šiaulėnų parapijoje blaivybės agitacija vietinio klebono Augustino Kybarto iniciatyva buvo pradėta dar 1846 m., t. y. gerokai iki Valančiui inicijuojant šį judėjimą⁴⁹. XIX a. 7-ojo deš. pradžioje čia, anot liudininkų, visi krikščionys nevartojo alkoholio⁵⁰.

Tais pačiais metais, kai buvo tiriamas minėtas tariamos ritualinės žmogžudystės atvejis, buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse, patekusiose į Rusijos imperijos sudėtį, prasidėjo religinės-patriotinės manifestacijos, o 1863 m. sausio mėn. – ir sukilimas, nukreiptas prieš Rusijos imperiją. Kitaip nei Lenkijos karalystėje, kur žydų akultūracija ir integracija į lenkų visuomenę buvo apėmusi nemažą šios bendruomenės dalį, buvusiose LDK žemėse šie procesai buvo greičiau marginalinio pobūdžio, todėl čia gerokai mažiau žydų dalyvavo tiek minėtose manifestacijose, tiek ir pačiame sukilime, o parama sukilėliams dažniausiai pasireiškėdavo tuo, kad žydai aprūpindavo sukilėlius maistu, drabužiais, karine įranga ar suteikdavo reikalingą informaciją⁵¹. Lietuvos žydų bendruomenė stipriau nei prolenkiška reiškėsi proimperinė orientacija, kurios ryškiausiu atspindin-

⁴⁶ V. Sirutavičius, Vilniaus intelektualinis elitas ir „žydų klausimas“ 1856–1863 metais, „Žydų klausimas“ Lietuvoje XIX a. viduryje, sud. V. Sirutavičius ir D. Staliūnas, Vilnius, 2004, p. 107–126.

⁴⁷ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*, t. 1: *Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*, Los Angeles, 1952, p. 35; M. Zalkin, Antisemitism in Lithuania, *Antisemitism in Eastern Europe. History and Present in Comparison*, eds. H.-C. Petersen, S. Salzborn, Frankfurt am Main, 2010, p. 140.

⁴⁸ „Persergiu dar, kad saugotumėtės apgavimo žydų, kurie arielką maišo su alum arba vietoj vyno parduvinėja, nes visoks apsigėrimas yra grieku“: M. Valančius, *Ganytojiški laišakai*, parengė V. Merkys, B. Vanagienė, Vilnius, 2000, p. 79 (1860 m. rugpjūčio 9 d. antrasis blaivybės laiškas liaudžiai).

⁴⁹ V. Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiško universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 336.

⁵⁰ Papulkininkio Michnejevo raštas, *LVI A*, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 168. Versija, esą blaivybės judėjimas paskatino didesnę nei įprastai žydų perėjimą į katalikybę (I. Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuvybė. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7 dešimtmetyje*, Vilnius, 2005, p. 234–237) kol kas nėra paremta kokiais nors faktais ir yra mažai tikėtina).

⁵¹ N. Nadel, O stosunku żydów na wileńszczyźnie do powstania styczniowego, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, 1958, nr 28, s. 39–63; *Żydzi a powstanie styczniowe. Materjały i dokumenty*, opracowali i przygotowali do druku A. Eisenbach, D. Fainhauz, A. Wein, Warszawa, 1962; G. Petkevičaitės laiškas A. Ste-

džiu tapo maskilio Levo Levandos romanas „Karšti laikai“ (*Goriachee vremia*)⁵². Tačiau žydų bandymai visai demonstruoti lojalumą imperinei valdžiai neįtikino nemažos valdininkų dalies. Valdininkai manė, kad žydų elgesys „maišto“ metu buvęs dviprasmiškas⁵³, t. y. jie buvo pasirengę paremti stipresnę pusę. Įdomu, kad būtent tokią – dviprasmišką žydų elgseną atskleidžia ir viena galbūt Motiejaus Valančiaus parašyta lietuviška daina, pasakojanti tiek apie žydus, aprūpinančius sukilėlius įvairia amunicija, tiek ir įskundžiančius juos Rusijos valdžiai⁵⁴.

Pasitaikė atvejų, kai sukilėliai nužudydavo beginklius žydus. Viena tokia istorija Kaugo gubernijos Panevėžio apskrities Gulinų kaime, papasakota našlaičiais likusių vaikų, ypač šiurpi: esą už sukilėlių išdavimą valdžiai buvo pakartas ne tik jų tėvas, bet ir motina, o valstiečiai dar išgrobstė ir likusį turtą. Į vaikų prašymus padėti valstiečiai esą atsakę tik pašaipomis⁵⁵. Tačiau tuo pat metu reikia pabrėžti, kad net jei visa ši šiurpi istorija iš tiesų įvyko, ji nedaug tepasako apie tarpetinius santykius, nes nužudyti buvo konkretūs asmenys už padarytas ar bent jau tariamai padarytas veikas. Nėra duomenų, kad šiuo ar kitais panašiais atvejais, kai sukilėliai vienaip ar kitaip baudė konkrečius žydus, smurtas ar bent jau priešiškas būtų ekstrapoliuotas į žydus *kaip grupę*⁵⁶. Kai kurie iš šių politinių įvykių rado atgarsį ir mūsų aptariamos tariamos ritualinės žmogžudystės istorijoje.

1861 m. sausio 25 d. Šiaulių apskrityje, Šiaulėnų valsčiuje, Dervoniškių kaime dingo dvarininkui Jonui Šemetai priklausiusio valstiečio Antano Gelažiaus ketverių metų dukra Dorota. Atsirado liudininkų, girdėjusių vaiko riksmą ir mačusių pravažiuojančius du žydus, tiesa, vėliau paaiškėjo, kad tie žydai matyti gerokai anksčiau, nei dingo mergaitė. Mergaitės kūnas buvo rastas tik pradėjus tirpti sniegui, kovo 3 d.⁵⁷

ponaitienei, 1936 m. balandžio 1 d., *Lietuvos nacionalinis Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMB RS*), F25-514, l. 1 (laiške rašytoja perteikia tėvų jai pasakotus atsiminimus apie sukilimą).

⁵² B. H o r o w i t z, A Jewish Russifier in Despair: Lev Levanda's Polish Question, *Polin. Studies in Polish Jewry*, vol. 4: *Poles and Jews. Perceptions and Misperceptions*, 2004, p. 279–298; V. D o h r n, *Jüdische Eliten im Russischen Reich. Aufklärung und Integration im 19. Jahrhundert*, Köln, Weimar, Wien, 2008, S. 289–296.

⁵³ Žandarų karininko Losevo slapta raštas žandarų viršininkui, 1863 m. liepos 24 d., *LVIA*, f. 419, ap. 2, b. 157, l. 73.

⁵⁴ M. B i r ž i š k a, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius, 1920, p. 90–91.

⁵⁵ Nachamos (Nachamkos) ir Šmerelio Rafailovų prašymai Vilniaus generalgubernatoriaus padėjėjui A. Potapovui bei imperatoriui, 1864 m. gruodžio 1 d., 1866 m. lapkričio 30 bei 1867 m. (ne vėliau kaip kovo 2 d.), *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., 1372g, l. 180–181; 1372e, l. 14, 15–15a.

⁵⁶ Nors štai Ukrainoje, jei tikėsime E. Kotiko memuarais, prasidėjus sukilimui, lenkai aiškiai leido suprasti žydus esant antrarūšiais žmonėmis, iš jų tyčiodavosi, buvo net pasklidęs gandas, kad jie vėl būsią išžudyti kaip „prie Chmelnickio“: E. К о т и к, *Мои воспоминания*, c. 219–220.

⁵⁷ Bylos „Dėl Šiaulių zemsčinio policininko rašto apie tai, kad Šiaulėnų žydai numarino mergaitę Gelažisuvną“, *LVIA*, f. 378, BS, 1861 m., b. 376; „Apie štabo kapitono Skliarenko siuntimą į Šiaulių apskritį ištirti Dirvoniškių kaime sausio 25 d. dingusios keturmetės mergaitės Dorotos Gelažisuvnos bylą“, ten pat, f. 419, ap. 2, b. 128.

Nors tyrimo metu keltos versijos apie tai, kad Dorotos mirties priežastimi galėjo tapti nuo stogo nuslinkęs sniegas, t. y. tam tikra prasme tėvų nepriežiūra, tačiau mergaitės dingimas vietinę krikščionių bendruomenę paskatino „prisiminti“ istorijas apie žydams reikalingą krikščionių kraują. Dingusios mergaitės močiutė prisiminė 60 metų senumo įvykį, kai Šiaulėnuose žydai esą papjovė moterį⁵⁸. Iš tiesų tokiu nusikaltimu 1799 m. žydai buvo apkaltinti⁵⁹. Suprantama, kad toks istorinių dokumentų skaitymas turėjo tarnauti vienam tikslui – įrodyti, kad žydams reikia krikščionių kraujo. Prietaru vadovavosi ne tik valstiečiai. Jau kitą dieną po mergaitės dingimo, reikalaujant Šiaulėnų dvaro valdybai, vietinis policininkas kartu su „valstiečių minia“ atliko kratą vietinėje sinagogoje, mokykloje, pirtyje bei valdžios paskirto rabino namuose, o naktį iš vasario 1 į 2 tokios kratos pakartotos pasitelkus didesnes pajėgas, taip pat ir Šiaulėnų dvaro valdytoją. Tikrinama buvo labai nuodugniai, apžiūrėta net košerinė mėsa⁶⁰. Anot Vilniuje hebrajų kalba leisto „Ha-karmel“, policininkas net paklauses, ar tai ne žmogaus mėsa⁶¹. Vietinės policijos ir kitų vietinių institucijų angažuotumą liudijo ir kitos aplinkybės: radus mergaitės kūną jis iš karto, be gydytojų apžiūros, buvo nugabentas į miestelį; žydai buvo apklausiami nedalyvaujant jų atstovui, nors to reikalavo įstatymai; iš pradžių suimti, vėliau namų arešte laikyti du žydai; Šiaulių apskrities teismas liepė žydams, besiskundžiusiems tyrimo eiga, likti namuose. Kitas svarbus antižydiškų nuotaikų šaltinis šioje byloje buvo dvaras, konkrečiai – jo valdytojas Mykolas Grudzinskis⁶² ir kai kurie kiti vietiniai bajorai. Šiaulėnų apskrities teismo narys Narbutas tyrimo komisijoje skaitė jau minėtos, prieš 60 m. buvusios bylos nutarimą.

Tam, kad ritualinės žmogžudystės versija Šiaulėnų byloje būtų įtikinamesnė, buvo pasitelktas vienas liudininkas, kurio pasakojimas turėjo tapti lemiamu argumentu apkaltinant žydus. Tuo liudininku tapo vietinis žydas Lipmanas Iciksonas. Jis tvirtino matęs, kaip du žydai – Srolis Blochas ir Zundelis Lipesas tą dieną vežė kažkokį vaiką; vėliau jis matė negyvą vaiką iš pradžių pas rabiną pastogėje, o vėliau – pas minėtą Blochą; taip pat matęs raudoną buteliuką su mergaitės krauju ir dar prisiminė, kaip sukruvintą vaiką žydai patepė kažkokiu tepalu ir žaizdos lyg nebūta. Parodymus vainikavo apibendrinimas: „liudiju, kad žydai naudoja krikščionių kraują pagal nuo seno egzistuojantį paprotį, turi knygas, aprašančias tiek kraujo [naudojimą], tiek ir krikščionių prakeikimą“. Iciksonas

⁵⁸ Papulkininkio Michnejevo požiūris į šią bylą, ten pat, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 205.

⁵⁹ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1864 m. lapkričio 23 d., ten pat, l. 313. Kitur nurodyta, kad toji byla buvusi 1794 m.: Papulkininkio Michnejevo požiūris į šią bylą, ten pat, l. 205.

⁶⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas savo adjutantui Tolstojui, 1861 m. kovo mėn. [diena nenurodyta], ten pat, l. 2.

⁶¹ *Ha-karmel*, 1861, nr. 38.

⁶² Papulkininkio Michnejevo požiūris į šią bylą, *LVIA*, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 218–219; Mykolo Grudzinskio nuolankus prašymas generalgubernatoriui, 1861 m. kovo 11 d., ten pat, l. 220–223 (šią raštą aiškiai matyti Grudzinskio priešiškus žydams).

pats esą skaitęs tas knygas ir buvo pasirengęs jas nurodyti⁶³. Tyrimo metu paaiškėjo, kad Iciksonas turėjo kriminalinę praeitį (buvo įtartas arklių vagyste), o vienu metu net ketino krikštytis⁶⁴. O ir pati Iciksono versija labai jau priminė krikščioniškoje visuomenėje paplitusius prietarus apie žydus (knygas, kuriose aprašomas krikščionių kraujo poreikis ar įsitikinimas, kad žydai krikščionių krauju tepa žaizdas). Nors negalime visiškai atmesti versijos, kad Iciksonas savarankiškai bus sukūręs šią istoriją, nes į tardymo komisiją jis atėjęs pats, be to, greičiausiai Iciksono dėka sklido versija, jog žydams krikščionių kraujo reikia prieš Peisacho šventę⁶⁵. Krikščioniškajame pasakojime didesnė tikimybė buvo sutikti versiją apie žydams reikalingą kraują per krikščionių Velykas⁶⁶ ar bent jau Peisachas būtų pavadintas žydų Velykomis⁶⁷.

Patekęs į Vilniaus generalgubernatoriaus atstovų rankas, Iciksonas pakeitė pasakojimą ir tvirtino, kad žydus kaltinti jį privertė dvaro valdytojas bei gydytojas⁶⁸. Vėliau Iciksonas grįžo prie pirminės versijos ir vėl kaltino žydus⁶⁹.

Taigi, jei šis tyrimas būtų likęs vietos valdžios kompetencijoje, jis greičiausiai būtų pasibaigęs žydų apkaltinimu ir nuteisimu, tačiau informacija apie šį tyrimą tapo viešų diskusijų objektu, taip pat tiek biurokratiniais kanalais, tiek dėl žydų skundo apie jį sužinojo Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas.

Viešos diskusijos apie šį įvykį pasiekė ne tik vietinę – Vilniaus spaudą (apie įvykį rašė tiek oficialus vietinės valdžios laikraštis „Kurjer Wileński“ (Vilenskij vestnik), tiek maskilių leistas „Ha-karmel“, bet ir Rusijos žydų spauda („Rassvet“) ir net centriniai imperijos laikraščiai („Severnaia Pčela“)⁷⁰. Tose diskusijose žydų atstovai kaltino vietinį elitą – Šiaulėnų dvaro savininką bei kunigą antižydiškų prietarų kurstymu, kai vietinio socialinio elito atstovai gynė minėtus du asmenis ir netgi tarp eilučių leido suprasti, kad

⁶³ Iciksono parodymai, įtraukti į generalgubernatoriaus adjutanto Tolstojaus ir „mokyto žydo“ L. Levandos ataskaitą generalgubernatoriui, 1861 m. kovo 30 d., ten pat, l. 15–18.

⁶⁴ *Ha-karmel*, 1861, nr. 38; Generalgubernatoriaus adjutanto Tolstojaus ir „mokyto žydo“ L. Levandos ataskaita generalgubernatoriui, 1861 m. kovo 30 d., papulkininkio Michnejevo raštas, *LVI*A, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 14, 112–113.

⁶⁵ Generalgubernatoriaus adjutanto Tolstojaus ir „mokyto žydo“ L. Levandos ataskaita generalgubernatoriui, 1861 m. kovo 30 d., Papulkininkio Michnejevo raštas, Papulkininkio Michnejevo požiūris į šią bylą, ten pat, l. 13, 138, 197.

⁶⁶ Šioje byloje valdžios atstovai kartais minėjo ir tokią versiją: IV žandarų korpuso viršininko raštas Vilniaus žandarų štabo karininkui, 1861 m. balandžio 21 d., ten pat, f. 419, ap. 2, b. 128, l. 1.

⁶⁷ S. M o r a v s k i s, *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrėlio gavenda*, parengė R. Griškaitė, Vilnius, 2009, p. 367.

⁶⁸ Generalgubernatoriaus adjutanto Tolstojaus ir „mokyto žydo“ L. Levandos ataskaita generalgubernatoriui, 1861 m. kovo 30 d., *LVI*A, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 18–19.

⁶⁹ Iciksono parodymai, 1864 m. rugsėjo 30 d., ten pat, l. 314.

⁷⁰ J. D. K l i e r, *Imperial Russia's Jewish question, 1855–1881*, Cambridge, 1995, p. 419–420.

mergaitės nužudymas iš tiesų galėjęs būti žydų darbas⁷¹. Šiaulėnų žydus bandė ginti ir Varšuvos rabinas Beras Meiselas⁷².

Tačiau bylos likimas priklausė ne tiek nuo diskusijų viešojoje erdvėje, kiek nuo valdžios veiksmų. Generalgubernatorių Nazimovą sunkiai būtų galima įtarti prielankumu žydams. 1860 m. spalio 6 d. carui Aleksandrui II lankantis Vilniuje įteiktuose pasiūlymuose dėl žydų padėties koregavimo Vilniaus generalgubernatorius sunkios žydų padėties priežasčių ieškojo pačios etnokonfesinės grupės viduje⁷³. Žydai, tie, anot Nazimovo, „savanoriai proletarai“ užsiima įvairiausia nelegalia ekonomine veikla (apgavystėmis, klastojimais, kontrabanda), žemdirbio amatą laiko sau netinkančiu, per paskutinius septynerius metus būtent jie padarė daugiausia nusikaltimų Vilniaus gubernijoje, dauguma jų, vadovaujami fanatikų rabinų, nenori nieko keisti, be to, jie, išsradingai užsiimdami degtinės pardavinėjimu, neigiamai veikia liaudies moralę. Visos tos negerovės matomos net plika akimi: „Pakanka vasaros darbo dieną, kai žmonės intensyviai dirba, pažvelgti į mūsų miestus ir neučia žvilgsnis nususks nuo dykinėjančios žydų ir žydaičių minios, kurie apsirengę bjauriais ir suplėšytais drabužiais sėdi ar tingiai vaikštinėja prie namų ar turguose, kur niekas nieko neparduoda“. Vadinasi, prieina prie išvados generalgubernatorius, lygių teisių žydams suteikti negalima. Pirmiausia reikia skatinti žydų ekonominės veiklos kaitą bei švietimą. Tačiau svarbiausia Šiaurės vakarų krašto problema tada buvo „Lenkų klausimas“, ir čia ne vėliau kaip 1861 m. kovo mėn. Nazimovas keitė savo poziciją: iki to laiko jis bandė rasti kompromisų su vietiniu bajorijos elitu, o ne vėliau kaip prasidėjus patriotinėms manifestacijoms, Nazimovas suprato, kad pasiekti kompromisą su Lietuvos bajorija nepavyks ir reikia ieškoti kitos etnopolitinės strategijos. Vienas iš naujų jo tikslų buvo užtikrinti žydų lojalumą imperinei valdžiai ir neleisti, kad jie prisidėtų prie lenkų. Gali būti, kad vienu metu jis net būtų palankiai vertinęs ir tokių (ar panašių) reformų, kurias žydų atžvilgiu lenkų žemėse inicijavo Aleksandras Wielopolskis, įgyvendinimą Šiaurės vakarų krašte⁷⁴.

Taigi, Vilniaus generalgubernatorius nusprendė į įvykio vietą nusiųsti jam pavaldžius valdininkus. Tolesnė tyrimo eiga labai priklausė nuo to, kokius pavaldinius šiam darbu

⁷¹ Происшествие в Шавлянах, *Северная пчела*, 1861, № 80, Помещик Б., происшествие в Шавлянах. (К издателю Северной пчелы), ten pat, nr. 124; Происшествие в Шавлянах. (К издателю Северной пчелы), ten pat, nr. 124; V. S i r u t a v i č i u s, Kai prietarai tampa prievarta, p. 108 „Dvarininkas B.“ akcentavo, kad pirmojo laiško, datuoto vasario 24 d. (dar laiške minima vasario 26 d. data), kurį atspausdino „Rassvet“, o vėliau – „Severnaja Pčela“ autorius L. Gordonas mini mergaitės suradimą greta tėvų namų, nors mergaitė rasta tik kovo 3 d. laukuose. Šis datų neatitikimas, anot „dvarininko B.“, yra „tarsi pranašiškas Gordonos spėjimas“, suprask – žydai iš tiesų iš karto žinojo, kas atsitiko mergaitei.

⁷² J. Ż y n d u l, *Klamstwo krwi...*, s. 100.

⁷³ Nuolankiausias Vilniaus generalgubernatorius 1860 m. spalio 6 d. raštas carui, *RVIA*, f. 1282, ap. 2, b. 64, l. 1–14. Šio dokumento juodraštis: *LVIA*, f. 378, bs, 1857, b. 856a, l. 1–10.

⁷⁴ D. Staliūnas, Changes in the Political Situation and the “Jewish Question” in the Lithuanian Gubernias of the Russian Empire (1855 – April 1863), *The Vanished World of Lithuanian Jews*, edited by A. Nikžentaitis, S. Schreiner, D. Staliūnas, Amsterdam/New York, 2004, p. 21–43.

pasirinko Nazimovas. Štai po kelerių metų Vilniuje vienas valdininkas, vos dingus jo sūnui, nuvyko pas generalgubernatorių ir ne tik apkaltino žydus, kad šie pagrobę vaiką „velykiniams macams“, bet ir grasino iškarti pusę Vilniaus žydų⁷⁵. Nazimovas šiai misijai parinko savo adjutantą Tolstojų ir, kas dar svarbiau, jau minėtą Levandą. Šios užduoties patikėjimas vienam ryškiausių vietinių maskilijų leistų manyti, kad pats Nazimovas netikėjo prietaru ir siekė nuraminti žydus tiek Šiaulėnuose, tiek ir kitur. Iš tiesų Tolstojaus ir Levandos misija buvo dviejų dalių: demaskuoti Iciksoną, kas jiems bent jau tuo metu, kovo pabaigoje, pavyko ir, kaip jau minėta, šis pakeitė savo parodymus; bei nuraminti abi bendruomenes. Šios užduoties įgyvendinimui abu valdininkai skyrė ne mažiau energijos nei pirmosios: jie prašė vietinio rabino bei žydų atstovų, kad šie įtikintų savo bendratikius elgtis taikiai, neiššaukiančiai, taip pat prašė vietinio kunigo nuraminti parapijiečius⁷⁶.

Nors pakartotinė medicininė apžiūra aiškiai konstatavo mergaitės mirties priežastimi buvus sušalimą ir kad nėra jokių „kraujo nuleidimo požymių“⁷⁷, dėl ne kartą keistų pagrindinio kaltintojo Iciksono parodymų tyrimas užsitęsė. 1862 m., atsižvelgus į tai, kad Šiaulių apskrities teismas gali būti šališkas (du jo nariai jau dirbo šios bylos tardymo komisijoje) bei dėl „šiam krašte išsisknijusio prietaro apie vaikų vagystes tam, kad būtų gautas kraujas“, bylą buvo nuspręsta atiduoti vienam iš Pskovo gubernijos teismų⁷⁸. Sprendimas šioje byloje buvo priimtas tik 1872 m. Svarbiausia Pskovo gubernijoje priimto sprendimo išdava: Iciksonas davė melagingus parodymus ir už tai turi būti išsiųstas į Sibirį⁷⁹.

Mergaitės dingimas, pradėtas tyrimas, lavono suradimas, Iciksono parodymai ne tik padidino etninę įtampą tarp krikščionių ir žydų Šiaulėnų apylinkėse, bet ir įvarė nemažai baimės kitoms Lietuvos žydų bendruomenėms. Vilniaus generalgubernatorių bei įtakingą maskilį Samuelį Finną pasiekė skundai bei prašymai ne tik iš Šiaulėnų, bet ir iš Šiaulių, Kauno bei Vilniaus žydų bendruomenių⁸⁰. Šiuose raštuose ne tik buvo skundžiamasi

⁷⁵ З. Медишаускаене, „Отталкивающий, но без него не обойтись“..., с. 100.

⁷⁶ Generalgubernatoriaus adjutanto Tolstojaus ir „mokyto žydo“ L. Levandos ataskaita generalgubernatoriui, 1861 m. kovo 30 d., *LVI A*, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 13, 20–21. Kaip tvirtino pats Levanda, ši misija labai pakėlusi jo autoritetą Vilniaus žydų bendruomenėje, kuri nepalankiai žiūrėjo į maskilijus: „Prieš dvi savaites jie [Vilniaus žydai] buvo pasirengę man spjauti į veidą, o dabar nešioja ant rankų“: L. Levandos laiškas I. Zalkindui, 1861 m. kovo 31 d. publikuotas: А. Е. Ландау, Из переписки Л. О. Леванды, *Еврейская библиотека*, 1901 г., № 9, с. 10. Prie valdininkų, siekusių demaskuoti Iciksoną ir prietaro nepagrįstumą, priskirtinas ir ne kartą cituotas papulkininkas Michnejevas.

⁷⁷ Žandarų pranešimas Žandarų viršininkui, 1861 m. gegužės 18 d., *LVI A*, f. 419, ap. 2, b. 128, l. 10.

⁷⁸ 1862 m. spalio 18 d. Senato įsakas, ten pat, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 290–291. Numalšinus „maištą“ ir masiškai keičiant vietinius valdininkus atvykėliais rusais, Pskovo gubernijos valdžia siūlė pasiimti šią bylą atgal į Šiaurės Vakarų kraštą: Einančio Pskovo gubernatoriaus pareigas raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1864 m. gegužės 30 d., ten pat, l. 306.

⁷⁹ Pranešimas apie valstietę Dorotą Gelažis, 1872 m. liepos 7 d., ten pat, l. 349–360.

⁸⁰ *Ha-karmel*, 1861, nr. 38; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas adjutantui Tolstoju, 1861 m. kovo mėn. [diena nenurodyta], S. Finno raštas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojui, 1861 m. balan-

neteisėtai policijos veiksmais, bet ir prašoma apsaugoti nuo prasidėjusių įžeidinėjimų ir fizinių užpuldinėjimų, jau pareikalavusių ir aukų. Svarbiausiu antižydiškų nuotaikų inspiratoriumi buvo įvardijamas vietinis klebonas Miečkovskis, kuris kartu su vyskupu Valančiumi neigė tokius kaltinimus⁸¹. Kunigas taip pat išsigalvojimu vadino skunduose pateiktą mergaitės laidotuvių paveikslą, pagal kurį Dorota buvo laidojama labai prabangiai, kaip kankinė, organizavus religinę procesiją su 200 fakelų.

Tam, kad į skundus būtų reaguojama greičiau, I. Katsenelenbogenas bei Šiaulių rabinas Šmuelis Rabinovičius bandė pasinaudoti tuo metu valdininkijoje stiprėjusiomis anti-lenkiškomis nuotaikomis: „Mes būsimė apsaugoti tik tuomet, kai byla bus perduota į tas instancijas ar tas gubernijas, kur dominuoja tikrasis rusiškas elementas ir kur pavaldinių likimai sprendžiami remiantis ne religiniu ir tautiniu priešišku, bet stačiatikių tikybos valdininkų nešališkumu.“⁸² Buvo pateiktas ir konkretus pasiūlymas, kuriuo vėliau carinė valdžia ir pasinaudojo, – perduoti bylą į Pskovo guberniją⁸³. Taigi dalis žydų, pirmiausia – maskiliai, siekė valdžios palankumo bandydami įtikinti valdininkus, kad jie turi bendrus priešus – lenkus (katalikus).

Skunduose pateikti vaizdai apie žydams gresiantį pavojų greičiausiai yra perdėti. Informacija apie aukas buvo abstrakti, kitų liudijimų, kurių autoriai būtų ne žydai, mums nepavyko rasti ir, kiek yra žinoma, valdžia nepradėjo tyrimų dėl kokių nors žuvusių žydų, ką ji būtų tikrai padariusi, jei tokie faktai būtų pasitvirtinę. Tačiau net jei jokių aukų iš tiesų nebuvo, vis tiek reikia konstatuoti, kad kaltinimas ritualine žmogžudyste stipriai padidino etnines įtampas Šiaulėnų apylinkėse, kur žydai jei ir nepatyrė fizinio smurto, tai bent jau bijojo, kad taip gali atsitikti.

Moters dingimas bei pogromas Aleksandrovske (Raseinių aps., Kauno gub.) 1892 m.

1892 m. kovo mėnesio paskutinį dešimtadienį mažame Raseinių apskrities (Kauno gub.) miestelyje Aleksandrovske (dabar – Žemaičių Naumiestis) dingo valstietė Marijona Butkus. Faktas, kad paskutinį kartą ją matė žydo Levino Berelevičiaus smuklėje, o dar labiau tai, kad artėjo Peisachas, valdiškuose dokumentuose bei katalikiškos pakraipos lietuvių laikraštyje „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ vadintas „Žydų Velykomis“, paskatino

džio 5 d., Vilniaus žydų bendruomenės raštas generalgubernatoriui, 1861 m. balandžio 24 d., I. Katsenelenbogeno raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 m. sausio 25 d., Šiaulių rabino Šmuelio Rabinovičiaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 m. gruodžio 15 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI*A, f. 378, BS, 1861 m., b. 376, l. 2, 10, 74–75, 238–240, 244–245.

⁸¹ Kun. Mieczkowskio raportas vyskupui, 1861 m. balandžio 29 d., Vyskupo M. Valančiaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 m. gegužės 2 d., ten pat, l. 78–79, 76–77.

⁸² Šiaulių rabino Šmuelio Rabinovičiaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 m. gruodžio 15 d., ten pat, l. 245.

⁸³ I. Katsenelenbogeno raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 m. sausio 25 d., ten pat, l. 239.

kalbas, esą ji nužudyta tam, kad jos „kraujai būtų panaudotas macams“, o kūnas vis dar laikomas smuklėje. Kaip teigė jau minėto laikraščio korespondentas, atsirado ir liudininkų, taip pat viena katalikybę linkusi priimti žydaitė, esą girdėjusi, kaip tėvas pasakojęs, jog „aniems pavyko krikščionką nužudyti. Visupirmu su peiliu pats rabinas duręs moteriszei, potam kiti žydai ėmę badyti“.

Jei tikėsime minėta korespondencija, vietinė katalikų bendruomenė jautėsi ne tik nuskriausta, bet ir valdžios palikta likimo valiai – valdininkai netikėjo jiems peršama ritualinės žmogžudystės versija. Praėjus kelioms dienoms po Velykų, balandžio 8 d. minia su pagaliais (pagal skirtingus šaltinius 60–300 žmonių) susirinko prie minėtos Berelevičiaus smuklės ir bandė į ją įsilaužti, tačiau tam sutrukdė vietiniai policininkai. Susirinkusi minia reikalavo gražinti kūną, iš kurio žydai jau esą „išgėrė visą kraują“. Be to, miestelyje jie vaikėsi žydus ir mušė juos lazdomis, padarydami, kaip vėliau įvertins gydytojas, lengvus kūno sužalojimus. Pogromas truko apie dvi valandas, o valstiečiams pradėjus skirstytis, tiek pagal minėtą korespondentą, tiek pagal katalikų bei vietinių policijos pareigūnų parodymus, žydai pabandė atsakyti tuo pačiu – apsiginklavę lazdomis jie užpuolė valstiečius ir prasidėjo „abipusės muštynės“. Įdomu, kad tarp 20 kaltinamųjų, kurių dalis vėliau buvo nuteista kalėti iki 8 mėnesių, tik 5 buvo jaunesni nei 30 metų. Taigi šis pogromas buvo visiškai nepanašus į jaunimo surengtą pasilinksminimą.

Nors pogromas tarsi ir atliko savo funkciją – žydai buvo pamokyti, arba kaip rašyta „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, „Žydelėms labai paliko didystos ragai nulaužti“, tačiau įtampa išliko ir vėliau – katalikai grasino žydus pamokyti dar kartą, būta smulkesnių incidentų kitose netolimose vietovėse, kaip antai Sartininkuose prie Tauragės. Prie antižydiškų nuotaikų sustiprėjimo greičiausiai prisidėjo ir jau minėta „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ – pirmajame iš dviejų straipsnių, skirtų šiems įvykiams, laikraštis ne tik pateikė katalikų bendruomenės versiją, bet ir priminė skaitytojams literatūrą, kurioje aprašomi atvejai, kai žydai esą vartoja krikščionių kraują, taip pat konkrečius ritualinių žmogžudysčių atvejus tiek Lietuvoje, tiek kituose kraštuose (čia paminėtas ir garsusis 1840 m. Damasko atvejis)⁸⁴.

1900 m. „Blondeso byla“

Tai pati garsiausia iš visų XIX a. Lietuvoje buvusių ritualinės žmogžudystės bylų. Žinios apie šį įvykį XX a. pradžioje plačiai pasklido Romanovų imperijoje, jis dažnai minimas istorinėje literatūroje. Šio kaltinimo ritualine žmogžudyste išskirtinumas, palyginti

⁸⁴ Informacija apie šį pogromą yra dviejose bylose. Daugelis šiame trumpame aprašyme paminėtų faktų šiose bylose, pirmiausia – liudininkų, kaltinamųjų bei nukentėjusiųjų parodymuose kartojasi daug kartų: „Apie Raseinių apskrities valstiečius Juozapą Čarkų, Juozapą Butkų ir kt., kaltinamus sumušus Aleksandrovsko žydus“, ten pat, f. 445, ap. 3, b. 209; „Apie valstiečius Juozapą Čarkų, Povilą ir Petrą Šedžius, Juozapą Balčytį ir kt., kaltinamus (...) dalyvavus žydų pogrome“, ten pat, ap. 1, b. 1406. Taip pat žr.: Az-oe [?], Naumiestis, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, nr. 9, p. 69–70, Naumiestis, ten pat, nr. 13, p. 103.

su kitais atvejais Lietuvoje, buvo nulemtas kelių aplinkybių. Visų pirma tai vyko didžiausiame Lietuvos mieste, tad informacija galėjo lengviau ir greičiau plačiai pasklisti. Antra, XX a. pradžioje buvo daugiau raštingų žmonių, gausesnė periodinė spauda nei, pavyzdžiui, 1861 m. Trečia, kaltinamąjį ginti ėmėsi žymūs Rusijos žydų visuomenės veikėjai, tuo šiai bylai suteikdami dar daugiau dėmesio. Ketvirta, pirmojo teismo sprendimas šioje byloje pripažino kaltinamąjį žydą Davidą Blondesą kaltu, kas irgi darė šią bylą išskirtine.

Šis kaltinimas ritualine žmogžudyste vėliau buvo prisimenamas ir lietuvių visuomenėje. Štai Kijeve, vykstant garsiajai Beilio bylai, „Rygos garsas“ rašė: „Čion verta priminti, kad panašiu būdu, kaip Jušč.[inškis], buvo pirm 12 metų nužudytas Vilniuje prie Totorių g-vės 7 metų vaikiukas. Tą padarė žydas Blondesas, felčeris, kurį policija užklupo ant vietos, su britva rankoje, draug su kita kruva žydų. Blondes buvo pasmerktas katorgon už vaiko nužudymą, tikt nežinia su koku tikslu.“⁸⁵ Kaip matysime toliau, šio aprašymo detalės turėjo mažai ką bendra su 1900 m. įvykiais Vilniuje, tačiau svarbus yra pats „prisiminimo“ faktas.

Taigi, 1900 m. naktį iš kovo 1-osios į 2-ąją į trečiąjį Vilniaus miesto policijos poskyrį atvyko valstietė Vincenta Grudzinska ir pareiškė, kad du veidus paslėpę asmenys, jos manymu, vienas kurių buvo jos šeimininkas Davidas Blondesas⁸⁶, ją užpuolė siekdami nužudyti, įpjovė kaklą bei ranką, tačiau jai pavyko pasprukti. Pagal Grudzinską pasakojimą, ištrūkusi ji pirmiausia nuėjo pas pusbrolių. Tuo tarpu Blondeso žmona liudijo, kad naktį Grudzinska, greičiausiai susitarusi su pusbroliu, ketino juos apvogti ir atidarė duris, kuo pasinaudojo būrys žmonių, įsiveržusių į butą ir sumušusių šeimininką. Nors Grudzinska tvirtino, kad jos santykiai su šeimininkais buvę geri, tačiau tikėtina, kad būta tam tikrų įtampų: prieš pat šiuos įvykius ji tariamai gavusi policininko iš gimtosios Paberžės kvietimą buvo išvykusi, nors paaiškėjo, kad jokio iškvietimo minėtas policininkas nebuvo siuntęs; be to, Grudzinska ką tik buvo išsireikalavusi didesnę algą, nei buvo sutarta iš pradžių. Policijos skyriuje paklausta apie pasikėsینimo priežastį Grudzinska atsakė jos nežinanti, tačiau ją atlydėję kiemsargiai vienu balsu pradėjo tvirtinti, kad žydai greičiausiai norėję išgauti krikščionių kraujo, kurio jiems reikia macams, juoba, kad kovo 2 d. prasideda svarbi žydų šventė – Purimas⁸⁷.

Kaip matome, ritualinės žmogžudystės versiją paskleidė miesto plebsas, tačiau vietiniai žydai įtarė išsilavinusios krikščionių dalies („lenkų“) „ranką“. Vietinius pareigūnus pasiekdavo žydų skundai, kuriuose teigta, kad išsilavinę lenkai, keršydami žydams už

⁸⁵ Redakcijos priedas, Beilio byla, *Rygos garsas*, 1913, nr. 76.

⁸⁶ Tiek byloje, tiek istorinėje literatūroje Blondesas kartais vadinamas kirpėju, kartais – felčeri.

⁸⁷ Bylos „Apie Blondeso, kaltinamo pasikėsینimu į valstietės Grudzinską gyvybę, patraukimą baudžiamajon atsakomybėn“, *LVIA*, f. 688, ap. 8, b. 299; „Apie prievartą prieš žydus dėl krikščionių kraujo vartojimo macams „Peisach“ šventei“, ten pat, ap. 6, b. 99; *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAVB RS*), f. 155, b. 20.

tai, kad šie perima rusų kalbą ir kultūrą, paskleidė liaudies masėse „įvairias legendas ir sapaliones“ tam, kad per Velykas surengtų „viduramžišką barbarišką smurtą“⁸⁸. Vėlesnėje žydiškoje tradicijoje minėta „jėzuitų grupė“, suorganizavusi šį kaltinimą⁸⁹. Sunkiai paaiškinamas ir liberalių pažiūrų Vilniaus advokato Tado Vrublevskio atstovavimas šioje byloje Grudzinskai⁹⁰.

Gandas apie ritualinę žmogžudystę netruko pasklisti mieste ir apylinkėse. Kaip tvirtino atsiminimuose vienas žandaras, Vilniuje buvusi palanki dirva tokių prietarų sklidimui, ypač prieš Velykas⁹¹. Pasitaikė žydų užpuolimų atvejų, kai žydai ne tik mušti, bet ir kaltinti krikščionių kraujo naudojimu macams⁹². Prietaro paplitimą ir įtaigumą liudija ir toks atvejis. Bevagiant vinis žydo parduotuvėje buvo pagautas kažkoks Dainovskis, kuris iš karto pareiškė, kad žydai norėjo jį patupdyti į rūsį, o vėliau kalbėta, kad jį norėta papjauti „macams“⁹³. Tačiau šis priešiškus žydams neperaugo į didesnio masto etninę prievartą.

Tuo tarpu tardytojai ėmė tirti užpuolimo versiją, omenyje turėdami ir galimą ritualinį motyvą. Tiesa, iš pradžių kilo tam tikrų keblumų: vietinis policininkas, sužinojęs apie galimą nusikaltimą pusę trijų nakties, aukštesnei valdžiai apie tai pranešė tik kitą dieną 10 val., be to, apžiūrėjęs įvykio vietą ir radęs kraujo dėmių, nieko nepadarė, kad nusikaltimo vieta būtų apsaugota⁹⁴. Tačiau tai tardytojams nesutrukdė iškelti kaltinimo žmogžudyste. Juoba, kad nesutapo Blondeso ir jo žmonos parodymai apie Grudzinskos grįžimą iš Paberžės. Tam, kad kaltinimas būtų moksliškesnis, buvo pasitelkta ir Blondeso bute rasto kraujo „cheminė-mikroskopinė“ analizė, kuri parodė, kad tas kraujas yra arba žmogaus, arba žinduolio⁹⁵.

Surinktos medžiagos, pirmiausia – Grudzinskos kaltinimo, pakako, kad Blondesas būtų apkaltintas ketinimu nužudyti Grudzinską. Nors *formaliai* kaltinime minėtas tik Grudzinskos užpuolimas ir sužeidimas, tačiau visos proceso pusės bei įvykiu besidomin-

⁸⁸ Žydų skundas be datos, *LVI A*, f. 688, ap. 6, b. 99, l. 13; Ю. Г. (Юлий Гессен), Блондес, Давид Абрамович, *Еврейская энциклопедия*, т. 4, СПб, [b.m.], стб. 661–664.

⁸⁹ В. Т. К а т с, Der barimter blut-bilbl af yiden in vilne, *Der Tog-Morgen Zhurnal*, 1954 m. gegužės 23 d.

⁹⁰ T. Vrublevskio situacija buvo ypač komplikuota, nes tarp Blondeso gynėjų buvo jo mokytojas, žymus lenkų advokatas Vladimiras Spasovičius: Spasovičiaus laiškas Vrublevskui, *LMAVB RS*, F7-1364. Dalyvavimas šioje byloje Vrublevskui buvo primintas vėliau, rinkimų į I Rusijos dūmą metu, kai jis siekė gauti paramą savo kandidatūrai „Žydų gatvėje“: D. S t a l i ū n a s, Collaboration of Lithuanians and Jews during the Elections to the First and the Second Dumas, *A Pragmatic Alliance...*, p. 53.

⁹¹ А. С п и р и д о в и ч, *Записки Жандарма*, Киев, 2008, с. 13.

⁹² Vilniaus apskrities 6 stano pristavo pranešimas Vilniaus apygardos prokurorui, 1900 m. kovo 13 d., *LVI A*, f. 688, ap. 6, b. 99, l. 8–9.

⁹³ Vilniaus policmeisterio pranešimas Vilniaus apygardos prokurorui, 1900 m. kovo 20 d., ten pat, l. 15–16.

⁹⁴ Byla „Apie 3 Vilniaus m. poskyrio policininką Večeslavą Vikentjevičių Vasilevskį, kaltinamą (pagal bausmių teisyne 341 str.) neteislingai vykdžius tyrimą dėl pasikėsinimo nužudyti valstietę Grudzinską“, ten pat, f. 446, ap. 6, b. 348.

⁹⁵ D. Blondeso kaltinamasis aktas, *LMAVB RS*, f. 155, b. 20, l. 8.

čios visuomenės grupės šį teismo procesą suprato būtent kaip ritualinės žmogžudystės bylą.

Žymaus Rusijos žydų veikėjo, vėliau – vieno iš Rusijos konstitucinių demokratų (kadetų) lyderių Maksimo Vinavero dėka Blondesą ėmė kartu su kitais advokatais ginti ir įtakingas advokatas lenkas Vladimiras Spasovičius⁹⁶. Jau pats lenko advokato dalyvavimas byloje, siekiant paneigti kaltinimą ritualine žmogžudyste, turėjo sumažinti kilusią tarptautinę įtampą. Teismui, kurio daugumą, anot kai kurių šaltinių, sudarė lenkai, ši aplinkybė didesnio įspūdžio, atrodo, nepadarė. Nesutiko teismas liudininkais pakviesti ir „Žydų klausimo“ ekspertų⁹⁷. Tad nenuostabu, kad 1900 m. gruodžio mėn. teismas Blondesą pripažino kaltu dėl Grudzinskos užpuolimo (be ketinimo nužudyti) ir teuteisė kalėti metus ir keturis mėnesius. Toks sprendimas netenkino prokuroro bei kaltinamojo⁹⁸. Senatui leidus svarstyti bylą iš naujo, naujasis teismas, kuriam jau pirmininkavo rusas Baturinas, 1902 m. išteisino Blondesą⁹⁹. Šis, išėjęs į laisvę, neteko klientų ir labai sunkiai vertėsi¹⁰⁰.

⁹⁶ B. T. K a t s, Der barimter blut-bilbl af yiden in vilne, *Der Tog-Morgen Zhurnal*, 1954 m. gegužės 23 d.; С. В. Познер, Борьба за равноправие, М. М. Винавер и русская общественность начала XX века, *сборник статей*, Париж, 1937, с. 169. Blondeso byla paskatino Sankt Peterburgo žydų inteligentiją susiburti į biurą, kuris teismuose gintų žydus ir bendresne prasme kovotų su antisemitizmu: B. N a t h a n s, The Other Modern Jewish Politics. Integration and Modernity in Fin de Siècle Russia, *The Emergence of Modern Jewish Politics. Bundism and Zionism in Eastern Europe*, edited by Zvi Gitelman, Pittsburgh, 2003, p. 27.

⁹⁷ *Ha-melits*, 1900 m. spalio 20 d.

⁹⁸ Istorinėje literatūroje pasakojama, kad Spasovičius abejojęs, ar verta teikti kasacinį skundą, nes naujas teismas gali paskirti didesnę bausmę. Vinaveras irgi laikėsi panašios pozicijos. Tik kito advokato – Gruzenbergo dėka buvo nuspręsta klausti paties Blondeso, kuris ryžtingai pasisakė už kasaciją: B. T. K a t s, Der barimter blut-bilbl af yiden in vilne, *Der Tog-Morgen Zhurnal*, 1954 m. gegužės 23 d.

⁹⁹ Дело Блондеса в Сенате, *Новое время*, 1902, № 9024; Дело Блондеса, *Виленский вестник*, 1902, № 24; Дневник, ten pat, nr. 25; Дело Блондеса, *Северо-западное слово*, 1902, № 1141, 1142, 1143, 1144, 1145; За неделю, *Восход*, 1902, № 5, стб. 13; № 6, стб. 8–9; Дело Блондеса, *Будущность*, 1902, № 5, стб. 87–89; Б. Г., Дело Блондеса. (Письмо из Вильны), ten pat, nr. 5, st. 89; После дела Блондеса, ten pat, nr. 6, st. 102; Дело Блондеса, ten pat, st. 105–106; Ю. Г. (Юлий Гессен), Блондес, Давид Абрамович, *Еврейская энциклопедия*, т. 4, СПб, [b. m.], стб. 661–664; B. T. K a t s, Meyn bagegenish mit Maksim Gorki in Gruzenbergim Hoyz, *Der Tog-Morgen Zhurnal*, 1954 m. gegužės 30 d. Keliasdešimt kartų apie šį procesą rašė ir hebrajiški laikraščiai „Hamelits“ bei „Hatsfira“. Paskutinioji, greičiausiai siekdamą apgauti cenzorius, netgi gudravo. Dalį informacijos apie procesą skelbė kaip publikacijos, pasirodžiusios „Samarkandskaia gazeta“, vertimą, kuri savo ruožtu perpasakojo „Odesos laikraščius“. Tačiau pagal Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge surinktą informaciją, 1902 m. Samarkande nebuvo publikuojamas joks laikraštis rusų kalba. Panašu, kad „Hatsfira“ gaudavo informaciją iš Blondeso advokatų ir nenorėjo atskleisti savo informacijos šaltinio.

Teismuose ir Senate Blondeso advokatai akcentavo tiek Grudzinskos pasakojimo nenuoseklumą ir nelogiškumą, tiek skundė teismines procedūras.

¹⁰⁰ Aliles-da'm protses fun david blondes, *Vilne. A zamelbukh gevidmet der shtot vilne*, redaktirt fun E. Ishurin, Niu iork, 1935, p. 832; B. T. K a t s, Meyn bagegenish mit Maksim Gorki in Gruzenbergim Hoyz, *Der Tog-Morgen Zhurnal*, 1954 m. gegužės 30 d.

Kitą dieną po išteisinančio nuosprendžio paskelbimo Vilniaus advokatai su vienu iš vietinės lenkų bendruomenės lyderių Mykolu Węclawskiu surengė Blondeso advokatų pagerbimą¹⁰¹. Šį žingsnį galima traktuoti kaip advokatų solidarumo apraišką, tačiau svarbesnį vaidmenį čia greičiau atliko siekis sumažinti kilusią įtampą tarp katalikiškos (visų pirma – lenkų) ir žydų bendruomenių.

Vaiko nužudymas Šalnaičiuose prie Buivydžių 1908 m.

1908 m. kovo 29 d., šeštadienį, po pietų Šalnaičiuose greta Buivydžių miestelio (Vilniaus aps.) buvo nužudytas dvejų metų vaikas Nikodimas Rinkevičius¹⁰². Vaizdas, kurį pamatė kaimynai, iš tiesų buvo šurpus: berniukas gulėjo lopšyje perpjauta gerkle, „galva kabaliojo iš lopšio“, tiek lopšyje, tiek ir ant grindų buvo daug kraujo. Pagrindine šio nusikaltimo versija tapo nužudytojo aštuonmetės sesers Marijos, kurią tėvas dažytojas kartu su motina buvo palikę prižiūrėti brolio ir išvykę dirbti pas kažkokį žydą į Buivydžius, parodymai. Anot mergaitės, tą dieną iš pradžių į trobą buvo užėjęs Buivydžių žydas batsiuovys Joselis Gelbertas, kuris ešą ieškojo kažkoko palikto grėblio, o vėliau atėjo kažkoks nepažįstamas žmogus, „aukštas, ilga rusvaplauke barzda, juodu ilgu paltu ir kepure“ ir priėjęs prie lopšio iškelė peilį; tuo metu ji ešą išbėgusi ir pakvietusi kaimynus¹⁰³.

Greit pasklidus žiniai apie žmogžudystę¹⁰⁴ prie Rinkevičių namų susirinko „didoka minia“ ir „visi buvusieji minioje labai susijaudinę kalbėjo apie įvykį, priskyre Rinkevičių sūnaus nužudymą žydams, kurie, minios nuomone, iki šiol vartoja krikščionių kraują macams, nes artėja „žydų Velykos“¹⁰⁵, pagal kitą versiją kraujo reikėjo „Velykoms“¹⁰⁶. „Susirinkusiųjų nuotaika buvo vis pakilesnė ir pakilesnė [sic]“, kartu kildavo įvairiausi savateismo projektai: vieni siūlė visus žydus paskandinti, kiti rekomendavo juos sudeginti, sumušti akmenimis ir t. t.¹⁰⁷ Pagal valdžios versiją, nežinia, kuo viskas būtų pasibaigę, jei ne pro šalį važiavęs žemskinis viršininkas, kuriam pavyko minią nuraminti,

¹⁰¹ Дело Блондеса, *Будущность*, 1902, № 6, стб. 105–106.

¹⁰² Spaudoje minėtas ir kitas vardas – Irolitas: Убийство ребенка, *Северо западный Голос* от 3 апреля 1908 года.

¹⁰³ Vilniaus gubernatoriaus 1908 m. balandžio 1 d. visiškai slaptas raštas, *LVI A*, f. 378, PS, 1908 m., b. 4, l. 10.

¹⁰⁴ Valdininkai tvirtino, kad informacija vėliau pasiekė ir už 40 varstų buvusį Vilnių: Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 2 d., ten pat, f. 446, ap. 6, b. 905, l. 5.

¹⁰⁵ Vilniaus gubernatoriaus 1908 m. balandžio 1 d. visiškai slaptas raštas generalgubernatoriui, ten pat, f. 378, PS, 1908 m., b. 4, l. 10.

¹⁰⁶ Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 16 d., ten pat, f. 446, ap. 6, b. 839, l. 2.

¹⁰⁷ Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 2 d., ten pat, f. 446, ap. 6, b. 905, l. 4.

pažadėjęs, kad jis tuoj pat nuvyksias į Vilnių, pranešias gubernatoriui ir imsis priemonių nusikaltimo ištyrimui¹⁰⁸.

Buivydžių miestelis ir apylinkės greit pasidalijo į dvi stovyklas: katalikai kaltino žydus, o šie manė, kad nusikaltimą bus padariusi nužudytojo sesuo¹⁰⁹. Kai kuriuose šaltiniuose minima, kad iš pradžių mergaitė teigė tą nepažįstamą atėjūną buvus rusą, ir tik vėliau kaimynai bei kunigas ją įtikinę kaltę versti žydui¹¹⁰. Ši versija atrodė tirtina ir valdininkams, nes ant Marijos rūbų būta kraujo, be to, iš namų dingo vienas peilis. Trečioji sklandžiusi versija sakė, kad nusikaltimą bus padaręs psichiškai nesveikas žmogus¹¹¹.

Dar tos dienos vakarą Buivydžiuose aplinkinių kaimų valstiečiai suėmė 7 žydus, taip pat ir minėtą Gelbertą ir nugabeno į vietinio policininko namus tam, kad iš jų „būtų iškvosti žmogžudžių vardai“. Nepaisant valstiečių nepasitenkinimo, žydai buvo paleisti, o miestelyje sutelktos papildomos policijos pajėgos¹¹². Jau kitą rytą į Buivydžius atvyko valdžios atstovai iš Vilniaus, o dar po dienos – ir gubernatorius. Įsiaudrinę valstiečiai nepabijojo savo nuotaikų atvirai išdėstyti pačiam gubernatoriui – buvo reikalaujama iškeldinti iš miestelio visus žydus, grasinta savateismiu Gelbertui. Pastarąjį gubernatorius liepęs suimti dėl jo paties saugumo¹¹³.

Valstiečių pasipiktinimą žydais dar sustiprino gauta žinia, kad Marija esą atpažinusi žudiką (Choną Vikerį), kurį jau suėmusi policija¹¹⁴. Šis įvykis tarsi patvirtino kilusius įtarimus apie „žydišką pėdsaką“. Praėjus vos kelioms dienoms po vaiko nužudymo Buivydžiuose buvo turgaus diena, kai miestelyje susirinko daug žmonių. Minioje atsirado agitatorių, šaukusių, kad žydai nužudė vaiką, todėl juos reikia mušti. Dėl išvakarės

¹⁰⁸ Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 2 d., ten pat, f. 446, ap. 6, b. 905, l. 4.

¹⁰⁹ Anot „Severo zapadnyj golas“, tokia versija atrodė įtikinama ir kai kuriems valstiečiams, nes esą seseriai buvo įgrisę prižiūrėti mažametį brolių: Убийство ребенка, *Северо западный Голос* от 3 апреля 1908 года.

¹¹⁰ Esą mergaitė atsibodo prižiūrėti mažesnę brolių ir ji nusprendusi jo atsikratyti: Vilniaus apskrities Naujosios Vileikos rabino Meiro Liveno laiškas D. Chvolsonui bei Dovidui Ginzburgui, diena prieš prasidedant Ijar mėnesiui [1908], *CŽTIA*, Ru. 142.5, lapai nenumeruoti. „Vilniaus žiniuose“ taip pat minimas „burliokas“: Šalnaičiai (Viln. gub.). Užmušimas vaikuko Šalnaičiuose, *Vilniaus žinios*, nr. 88 (burliokas – rus. burлак, darbininkas, upių laivų, baržų vilkikas, irkluotojas).

¹¹¹ Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 2 d., *LVIIA*, f. 446, ap. 6, b. 905, l. 4; 3 Беларуси и Литвы, *Наша Нива*, 1908, № 8, c. 6.

¹¹² Vilniaus gubernatoriaus 1908 m. balandžio 1 d. visiškai slaptas raštas, *LVIIA*, f. 378, PS, 1908 m., b. 4, l. 10.

¹¹³ Ten pat, l. 11.

¹¹⁴ Vilniaus gubernatoriaus visiškai slaptas raštas generalgubernatoriui, 1908 m. balandžio 5 d., ten pat, l. 14. Naujosios Vileikos rabinas tvirtino, kad Vikeris turėjo 30 liudininkų, galinčių patvirtinti, kad jis tą dieną neišėjęs iš namų: Vilniaus apskrities Naujosios Vileikos rabino Meiro Liveno laiškas D. Chvolsonui bei Dovidui Ginzburgui, diena prieš prasidedant Ijar mėnesiui [1908], *CŽTIA*, *Jerusalem*, Ru. 142.5, lapai nenumeruoti.

sklandžiusių gandų apie galimą pogromą dauguma vietinių žydų buvo išsislapstę¹¹⁵. Tačiau informacija, matyt, nebuvo pasiekusi kitų vietovių, tad į turgų atvyko kepurininkai iš Varnėnų, Joselis ir Khaimas Reznikai, kurių link tuoj pasileido minia su pagaliais, tačiau Reznikams pavyko pasislėpti policininko namuose. Po to minia užpuolė žydų namus bei parduotuves, esančias prie turgaus, išdaužė langus ir sunaikino prekes; vėliau patraukė į vadinamąją koloniją, kur gyveno žydai žemdirbiai, ten taip pat išmušė stiklus bei langų rėmus. Du žydai liudininkai tvirtino, kad viena valstietė išmetė iš sinagogos torą ir ją mindė, o po to dar su keliais bendrininkais plėšė žydų religines knygas. Visi nukentėjusieji tvirtino, kad minia „tik daužė langus, bet nesmurtavo prieš asmenis ir nevogė turto“¹¹⁶.

Iš turimos informacijos susidaro vaizdas, kad valstiečių reakcija į gautą žinią apie tariamai žydų nužudytą berniuką buvusi spontaniška, nėra duomenų apie kokias nors, pavyzdžiui, išsilavinusios visuomenės inspiracijas. Tiesa, kovo 31 d. į Buivydžius atvykus gubernatoriui, minioje buvo ir vietinis kunigas¹¹⁷, tačiau nėra informacijos apie kokį nors dvasininko vaidmenį šioje istorijoje. Įvairiakalbė spauda apie įvykius dažniausiai pranešdavo neutraliai, vieni laikraščiai perpasakodavo informaciją, pasirodžiusią kituose¹¹⁸. Gana detalus įvykių atpasakojimas kai kuriuose leidiniuose (mergaitės versija, minios elgesys, gubernatoriaus atvykimas) leidžia manyti, kad pagrindinis informacijos šaltinis buvo valdžios institucijos¹¹⁹. Kai kurie įvykių atpasakojimai spaudoje netgi leidžia manyti, kad leidėjai sąmoningai stengėsi nekurstyti antižydiškų nuotaikų. Štai „Vilniaus žinios“, atpasakodamos vaiko nužudymo istoriją ir pateikdamos sesers versiją nepaminėjo, kad įtariamasis yra žydas¹²⁰. Kitaip tariant, įvairiakalbė Lietuvos spauda neprisidėjo prie antižydiškų nuotaikų kurstymo.

Vilniaus gubernatorius tvirtino, kad minios siautėjimą bus sustabdžiusi policija¹²¹, tačiau tokia versija galima suabejoti, nes iš turimo pogromo aprašymo matyti, kad mi-

¹¹⁵ Aplinkinių miestelių žydų bendruomenėse kilusias baimes mini ir Naujosios Vileikos rabinas: Vilniaus apskrities Naujosios Vileikos rabino Meiro Liveno laiškas D. Chvolsonui bei Dovidui Ginzburgui, diena prieš prasidedant Ijar mėnesiui [1908], ten pat.

¹¹⁶ Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 16 d., *LVIA*, f. 446, ap. 6, b. 839, l. 2.

¹¹⁷ Vilniaus gubernatoriaus 1908 m. balandžio 1 d. visiškai slaptas raštas generalgubernatoriui, ten pat, f. 378, PS, 1908 m., b. 4, l. 10.

¹¹⁸ Vilniaus gubernijos kalėjiman, *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 80; Šalnaičiai (Viln. gubern.). Užmušimas vaiko Šalnaičiuose, ten pat, nr. 88; Buivydžiai (Vilniaus pav.), ten pat, nr. 97; Kūdikio papiovimas, *Viltis*, 1908, nr. 41; Iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 5, p. 46; 3 Беларуси и Литвы, *Наша Нова*, 1908, № 8, c. 6. Plačiau apie tai, kaip spauda atpasakojo Buivydžių įvykius, rašė – V. S i r u t a v i č i u s, Kai prietarai tampa prievarta, p. 111–115.

¹¹⁹ Detaliausiai įvykius aprašė: Убийство ребенка, *Северо западный Голос* от 3 апреля 1908 года.

¹²⁰ Kūdikio papiovimas, *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 78.

¹²¹ Vilniaus gubernatoriaus visiškai slaptas raštas generalgubernatoriui, 1908 m. balandžio 5 d., *LVIA*, f. 378, PS, 1908, m., b. 4, l. 14.

niai niekas netrukde siautėti turgaus aikštėje, o po to tęsti langų daužymą vadinamojoje kolonijoje.

Apskritai, nekyla abejonių, kad pagrindinis vietinės valdžios rūpestis šioje istorijoje buvo užkirsti kelią galimiems masiniams smurto protrūkiams. Ką tik praėjusi 1905 m. revoliucija vertė valdininkus būti labai atidžiais situacijose, kai galėdavo kilti masiniai neramumai. Taigi Buivydžių įvykių metu ne tik didintos policijos pajėgos, bet net pats gubernatorius dukart vyko į šias apylinkes¹²², kalbėjosi su valstiečiais ir bandė juos nuraminti. Tariamai nusikaltimą padariusių žydų suėmimas, kaip jau minėta, pirmiausia užtikrino jų pačių saugumą. Suimtieji žydai (Gelbertas bei Vikeris)¹²³ buvo išteisinti, o 7 iš 17 atsakomybėn patrauktų pogrome dalyvavusių valstiečių buvo nuteisti policijos areštui nuo dviejų savaičių iki mėnesio¹²⁴. Kartu reikia pabrėžti, kad siekis sustabdyti valstiečių savateismį ir išlaikyti visuomeninę tvarką nebūtinai reiškia, kad visi vietiniai valdininkai netikėjo ritualinės žmogžudystės prietaru. Štai tiriant Rinkevičių sūnaus nužudymą Vilniaus teismo rūmų prokuroras kreipėsi į Teisingumo ministeriją, kad ši užklaustų Sankt Peterburgo stačiatikių dvasinės akademijos profesorių Troickį kaip ekspertą, ar egzistuoja „žiauriai fanatiškos“ [izuvercheskie] žydų sektos, kurios savo apeigose naudoja krikščionių kraują¹²⁵, o Naujosios Vileikos rabinas Meiras Levinas prašė jau minėto eksperto Chvolsono atsiųsti jo knygų, rodančių prietaro nepagrįstumą¹²⁶.

Išvados

Tiek čia detalai aptartos tariamos ritualinės žmogžudystės istorijos, tiek ir kiti panašūs įvykiai, apie kuriuos turime mažiau informacijos, ar 1900 m. Šiaurės Lietuvos bei 1905 m. atvejai, kurių šiame straipsnyje nenagrinėjome, leidžia daryti tam tikrus apibendrinimus apie prietaro skvarbą krikščioniškoje Lietuvos visuomenėje ir visuomeninių reakcijų dinamiką.

Pirmiausia aiškiai matyti, kad radus vaiko lavoną¹²⁷ ar vien dingus vaikui krikščioniškoje Lietuvos visuomenėje neretai susidarydavo palanki dirva versijai apie „žydišką pėdsaką“, kurios laikydavosi dauguma valstiečių, o 1900 m. įvykių metu – ir Vilniaus

¹²² Antrą kartą gubernatorius vyko į Varnėnus ir Astravą, kur buvo turgaus dienos: Vilniaus gubernatoriaus visiškai slaptas raštas generalgubernatoriui, 1908 m. balandžio 5 d., ten pat, l. 14.

¹²³ Vilniaus teismo rūmų nutarimo kopija, 1909 m. sausio 23 d., ten pat, f. 446, ap. 6, b. 905, l. 19.

¹²⁴ Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1910 m. sausio 12 d., ten pat, b. 839, l. 4.

¹²⁵ Vilniaus teismo rūmų prokuroro raportas einančiam teisingumo ministro pareigas, 1908 m. rugpjūčio 26 d., ten pat, ap. 6, b. 905, l. 10.

¹²⁶ Vilniaus apskrities Naujosios Vileikos rabino Meiro Liveno laiškas D. Chvolsonui, diena prieš prasi-dedant Ijar mėnesiui [1908], *CŽTIA*, Ru. 142.5, lapai nenumeruoti.

¹²⁷ Kartais pretekstu kaltinti žydus ritualine žmogžudyste galėdavo tapti ir suaugusio žmogaus dingimas, kaip tai atsitiko aprašytame 1892 m. incidente.

plebsas. Keliais atvejais šią versiją išskėlė ir pagrindiniais žydų kaltintojais buvę nepilnamečiai (1827, 1908), tačiau abu kartus buvo liudijimų, kad vyresnieji primokė nepilnamečius kaltinti žydus. Visgi tikėtina, jog vaikai Lietuvos kaime nuo vaikystės būdavo bauginami, kad už blogą elgesį gali pakliūti „į žydų macus“.

Ypač didelė tikimybė, kad žydai bus apkaltinti ritualine žmogžudyste, būdavo tuomet, kai vaikas dingdavo ar būdavo surastas negyvas Velykų metu. Penkiais iš čia analizuotų atvejų tokios nelaimės sietos arba su Velykomis, arba su Peisachu, šventėmis, kurios būna panašiu metu (1801, 1827, 1861¹²⁸, 1892, 1908 m.) ir tik 1900 m. Vilniuje – su Purimo švente. Ir kai kuriais kitais atvejais tokie kaltinimai žydams atsirasdavo būtent Velykų metu (1900 m. Konstantinove). Greta bendraeuropinių būtent tokio laiko pasirinkimo priežasčių (tikėjimo, kad per Peisachą ar krikščionių Velykas žydai atkartoja Kristaus kankinimą pasirinkdami kitą krikščionį kaip auką), pastebėsime, kad velykinės šventės Lietuvoje buvo tas laikas, kai ypač stengtasi pabrėžti takoskyrą tarp krikščionių ir judėjų. Vienas iš tų atskyrimą primenančių ritualų, ypač paplitęs Žemaitijoje, buvo savotiškos inscenizacijos, kai dalis parapijiečių persirengdavo kareiviais bei žydais, krėsdavo įvairias išdaigas bažnyčioje, šaudydavo, naktį žydai persirengėliai bandydavo pavogti kryžių, o tariami kareiviai gindavo. Žydų ginklai – medinės žnyplės, botagai, vinys – turėjo simbolizuoti Kristaus kankinimo įrankius. Velykų rytą inscenizacija jau būdavo šiek tiek kitokia: žydai eina priešinga kryptimi nei religinė procesija ir triukšmauja¹²⁹. Tokiu būdu buvo gilinama takoskyra tarp dviejų bendruomenių, krikščionims primenamos žydų skriaudos, padarytos Kristui. Kitaip tariant, velykinių švenčių metu buvo ypač suintensyvinamos antižydiškos nuotaikos.

Nors macai naudojami Peisacho metu, krikščioniška visuomenė paprastai tokių tariamų žydų nusikaltimų labiausiai tikėdavosi per Velykas. Net jei ritualinės žmogžudystės versija kelta siejant su Peisachu, jis paprastai vadintas „Žydų Velykomis“. Gyvenimas buvo sutvarkytas pagal *savą religinį kalendorių*, ir į jį buvo lengviau įkomponuoti net ir kitatikių veiksmus.

Nors Velykos buvo „ypatingo pavojaus zona“, tokie kaltinimai galėdavo atsirasti ir kitu laiku (1907 m. Viekšniuose – birželio mėn.). Iš turimų šaltinių susidaro vaizdas, kad plebėjiškuose sluoksniuose paplitęs prietaras buvo primityvus įsitikinimas, kad žydai ritualiniais tikslais vartoja krikščionių kraują, pirmiausia – deda jo į macus. Primityvus ta prasme, kad daugelis greičiausiai nė nebuvo girdėję apie teologinius išvedžiojimus, sakančius, kad žydai atkartoja Kristaus kankinimą ir pan.

Čia aptarti bei kiti Konstantinove (Panevėžio aps.) 1900 m., Viekšniuose (Šiaulių aps.) 1907 m. fiksuoti tariamos ritualinės žmogžudystės atvejai dažniausiai pasitaikydav-

¹²⁸ Nors vaikas dingo ir buvo surastas gerokai prieš Velykas, kurios tais metais buvo balandžio 23 d.

¹²⁹ L. Anglickienė, *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius, 2006, p. 94–96; S. Skrodenis, *Folkloras ir gyvenimas*, Vilnius, 2010, p. 345.

vo Šiaurės Lietuvoje, ypač Šiaulių apskrityje. Tad nekyla abejonų, kad šiame regione prietas buvo stipriai išsiskinęs. Tačiau ir kitose Lietuvos vietovėse tokių kaltinimų žydams pasitaikydavo: aptartieji 1900 m. Vilniaus bei 1908 m. Buivydžių įvykiai, taip pat 1896 m. kaltinimas Švenčionių apskrityje¹³⁰.

Kai kuriose iš šių vietovių antižydiškos nuotaikos pasireikšdavo ne tik per aptartus tariamų ritualinių žmogžudysčių atvejus, bet ir kitose situacijose. Tuose pačiuose Šiaulėnuose 1905 m. „tarp krikščionių ir žydų įvyko nedidelės muštynės, po kurių tvirtai laikėsi gandas, kad per artimiausias šventes krikščionys sumuš žydus ir nusiaubs jų turtą“¹³¹. Kas leistų manyti, kad Šiaulėnai buvo padidintos etninės įtampos zona.

Informacija konkrečioje vietovėje ir apylinkėse pasklisdavo labai greitai. 1801 m. bylos atveju viena liudininė pasakojo, kad apie vaiko nužudymą girdėjo iš kito asmens, tas girdėjęs iš trečio¹³². Be to, svarbu tai, kad informacija apie įvykį ne tik pasklisdavo didelėje teritorijoje (1900 m. Blondeso bylos atgarsiai pasiekė Šiaurės Lietuvą, 1908 m. žmogžudystės atveju gandai pasiekė Vilnių), bet ir ilgam įsirėždavo į žmonių atmintį: XVIII a. pabaigos byla Šiaulėnuose buvo prisimenama ir 1861 m., o 1913 m. „Rygos garsas“ rašė apie 1900–1902 m. Blondeso bylą. Vadinasi, prietas buvo visuomeniškai reikšmingas.

Kita svarbi kaltinimo žydams atsiradimo aplinkybė buvo ta, kad ne vienu atveju nelaimė įvykdavo šeimose, kurios buvo glaudžiai susiję su žydais. 1801 m., kaip jau minėta, dingusio Motiejaus motina patarnaudavo žydai Chaimui Šliomovičiui; iš 1908 m. įvykių aprašymų matyti, kad tą dieną užėjęs Joselis Gelbertas su nužudyto vaiko šeima taip pat palaikė glaudžius ryšius, jei jau ieškojo palikto grėblio, o tėvai, kaip minėta, miestelyje uždarbiavo pas žydą. 1900 m. Blondesą apkaltino jo tarnaitė. XIX a. pabaigoje Švenčionių apskrityje (Vilniaus gub.) buvo kilusi didžiulė įtampa, galėjusi peraugti į pogromą, kai pas žydą dirbusi krikščionė tarnaitė apkaltino jį dviejų krikščionių naujagimių nužudymu ritualiniais tikslais¹³³.

¹³⁰ Nedaug tokios informacijos turime iš Augustavo, vėliau – Suvalkų gubernijos, tačiau gali būti, kad tokia situacija susijusi su ta aplinkybe, kad mūsų dienas pasiekė kur kas mažiau tiek šios gubernijos, tiek apskritai Lenkijos karalystės archyvinės medžiagos. Iš J. Žyndul tyrimo taip pat galima suprasti, kad Suvalkų gubernijoje tokių atvejų nebuvo: J. Ż y n d u l, *Klamstwo krwi...*, žemėlapiai-įklijos tarp p. 84 ir 85 ir 166 bei 167. Visgi atsiminimuose minimas šio prietaro egzistavimas: Agota Savickienė, Atsiminimai, *LII Rankraščių skyrius*, [Etnologijos skyriaus medžiaga] nr. 1047, l. 152.

¹³¹ Kauno gubernatoriaus 1905 m. liepos 29 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI A*, f. 378, PS, 1905, b. 13, l. 108.

¹³² Išrašas iš bylos, ten pat, f. 443, ap. 6, b. 1071, l. 48.

¹³³ Byla „Apie dviejų krikščionių kūdikių nužudymą religiniais tikslais“, ten pat, f. 448, ap. 11, b. 33. Įdomu, kad tardytojui ši versija pasirodė nelabai įtikinama ne dėl to, kad ji apskritai yra neįtikėtina, bet pats pasakojimas jam kėlė abejonų: jei jau žydai naudoja krikščionių kraują, tai turėtų imtis atsargumo piemonių, o šiuo atveju jie ritualinę žmogžudystę esą atliko name, kur buvo krikščionė tarnaitė.

Svarbus kaltinimo palaikymo veiksnys, ypač XIX a., buvo ir vietinis socialinis bei intelektualinis elitas. Yra nemažai indikacijų apie dvarininko Dimšos inspiracijas 1827 m. ar dvaro valdytojo Grudzinskio siekius apkaltinti žydus 1861 m. įvykiuose. 1861 bei 1908 m. žydai nepakantos skatinimu kaltino kunigą, o 1900 m. – išsilavinusią lenkų visuomenę, tačiau tokių liudijimų kituose šaltiniuose neradome. Išsilavinusios visuomenės dalies dalyvavimas kaltinant žydus ritualinėmis žmogžudystėmis suteikdavo šiems kaltinimams papildomą – istorinę argumentaciją. 1827 m. bylos atveju buvo prisimintas tariamos ritualinės žmogžudystės atvejis Lenkijoje 1774 m. ir, kaip jau minėta, prie bylos prisegta knyga „Złość żydowska“¹³⁴ – kūrinys, gerai žinomas ir intelektualiai Lietuvos visuomenės daliai¹³⁵. 1892 m. prietaro plitimą skatino laikraštis „Żemaičių ir Lietuvos apżvalga“.

Kaltintojų „iš vidaus“, t. y. ar iš judaizmo į krikščionybę perėjusio asmens, ar netgi žydo, buvimas prietaro įtaigumą paprastai taip pat labai sustiprindavo¹³⁶. 1827 m. keli katalikybę priėmę buvę judėjai tvirtino girdėję, jog žydams Velykų metu reikia krikščionių kraujo, o 1861 m. kaltinimą, kaip jau minėta, palaikė neaiškios reputacijos Iciksonas, 1892 m. – žydaitė, esą ketinusi priimti katalikybę.

Tačiau greta bendrumų, būdingų daugumai aptartų atvejų, galime įžvelgti ir visuomeninių reakcijų į šio prietaro apraiškas kaitą.

Tam tikrų pokyčių matome tiek žydų, tiek ir krikščioniškos visuomenės elgsenoje. Suprantama, kad kiekvienas atvejis buvo individualus, skyrėsi epochos, incidento paliesėtų bendruomenių dydžiai ir kiti parametrai, tačiau tam tikras tendencijas galima įžvelgti. Pagrindinis žydų bendruomenių įrankis per visą XIX a. buvo kreipimaisi su prašymais ar skundais į valdžią. Bent keliais atvejais žydų bendruomenių atstovai, lygiai taip kaip jų oponentai, bandė remtis istoriniais argumentais: apeliavo į Lenkijos valdovų nutarimus bei minėtą 1817 m. caro įsaką¹³⁷. 1861 bei 1900 m. bandyta manipuliuoti ir politiniais argumentais: esą lojalius žydus nebūtais dalykais kaltina maištaujantys lenkai. Tuo tarpu elgsenos pokyčiai konkrečiose žydų bendruomenėse, kurios buvo apkaltintos, nėra tokie vienareikšmiški. 1801 m. žydai nesijautė prastesni neformalios etninės hierarchijos rėmuose: Šlioma Chaimovičius tiesiog neleido valstiečiams apžiūrėti smuklės; vie-

¹³⁴ Telšių pilies teismo surinkta medžiaga, 1828 m. liepos 26 d., ten pat, f. 443, ap. 6, b. 1086, l. 483.

¹³⁵ S. M o r a v s k i s, *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrelio gavenda*, p. 382.

¹³⁶ Ю. Г е с с е н, *Велижская драма*, 1904, c. 98; B. T. K a t s, *Der barimter blut-bilbl af yiden in vilne, Der Tog-Morgen Zhurnal*, 1954 m. gegužės 23 d.; M. S c h u l t z, *The Blood Libel: A Motif in the History of Childhood, The Blood Libel Legend. A Casebook in Anti-Semitic Folklore*, Madison, 1991, p. 290; E. R. S c h a i n k e r, *Imperial Hybrids: Russian-Jewish Converts in the Nineteenth Century*, PhD, University of Pennsylvania, 2010, ypač p. 294.

¹³⁷ Telšių Pilies teismo surinkta medžiaga, 1828 m. liepos 26 d., LVIA, f. 443, ap. 6, b. 1086, l. 484; Favelio Kaceno nuolankus prašymas, 1827 m. gegužės 27 d., ten pat, b. 1071, l. 63; Marko Kaplano skundas didžiajam kunigaikščiui Konstantinui Pavlovičiui, 1829 m. liepos 26 d., ten pat, f. 378, BS, 1827 m., b. 826, l. 274.

tiniai žydai gana drąsiai gąsdino valstiečius, kad šie dar nukentėsia už tokius kaltinimus žydams. 1861 m. valstiečiai, tiesa, kartu su valdžios atstovais, jau darė kratas žydų namuose. Savivaliavo minia ir 1892 m. Aleksandrovske, ir 1900 m. įsibraudama į Blodesų namus, jau nekalbant apie pogromą 1908 m. Kitaip tariant, matome tam tikrą progresiją, kai krikščioniškoji visuomenės dalis vis stipriau įsitikinusi, kad turi teisę bausti žydus už įsivaizduojamas šių padarytas skriaudas. Tiesa, tai nereiškia, kad atitinkamai didėjo žydų nuolankumas. 1908 m. jie iš tiesų išsislapstė, tačiau reikia turėti omenyje, kad Bistryčios žydų bendruomenė buvo nedidelė¹³⁸. Tuo tarpu 1892 m. žydai pabandė patys suvesti sąskaitas su užpuolikais, o 1900 m. miniai vežant Blondesą į policijos nuovadą, jį bandė išlaisvinti žydų grupė¹³⁹. Taigi, nors ir nelabai ryškiai, visgi matoma tendencija, kai žydai yra vis mažiau linkę taikstyti su krikščioniškos visuomenės savivaliavimu. Aptartųjų atvejų analizė leidžia pateikti tam tikras išvadas apie tokius visuomeninių grupių elgsenos pokyčius.

Iš visų detaliai aptartų kaltinimų 1892 bei 1908 m. įvykiai bei čia neanalizuota smurto banga 1900 m. Šiaurės Lietuvoje išsiskiria tuo, kad šiais atvejais priešiškus žydams peraugo į pogromus. Tam tikrų fizinių incidentų buvo ir ankstesniais atvejais: 1801 m. keli krikščionys ir žydai apsižodžiavo ir apsistumdė; 1827 m. pravažiuojantys žydai buvo apmėtyti akmenimis; 1861 m. žydai skunduose minėjo netgi aukas, nors greičiausiai jų nebuvo; 1900 m. Vilniaus apylinkėse būta bent vieno smulkaus išpuolio prieš žydus, tačiau šie incidentai neperaugo į masinį smurtą.

Vienas svarbus veiksnys, aptariant Buivydžių įvykius, buvo ką tik praėjusi 1905 m. revoliucija, palietusi ir gretimą su Buivydžiais Varnionių valsčių (čia 1908 m. taip pat laukta pogromo), kuriame revoliucijos metu buvo pakeistas mokytojas ir valsčiaus valdžia¹⁴⁰. Vadinas, šiose apylinkėse buvo nepasitikima imperine valdžia, valstiečiai jau turėjo patirties, kaip imti valdžią į savo rankas. Kartą mobilizavęsi bendram veikimui 1905 m., jie lengviau galėjo vėl susitelkti bendram veiksmui ir 1908 m. Tačiau šis paaiškinimas vargu ar yra pakankamas. Jau minėta, kad įtarimas žydus įvykdžius ritualinę žmogžudystę Viekšniuose buvo kilęs 1907 m., tačiau valstiečių nepasitenkinimas neperaugo į masinį smurtą. Be to, šį valstiečių judėjimą 1905 m. reikėtų tik labai atsargiai sieti su koku nors nacionalizmu. Buivydžiai buvo ant lietuvių ir slavų etninių arealų ribos, toli nuo lietuvių ar lenkų tautinių judėjimų epicentrų.

Tikėtina, kad antrasis veiksnys, 1908 m. pastūmėjęs valstiečius smurtauti, buvo ne-gyvo vaiko vaizdas. Perpjauta gerklė ir „galva, kabaliojanti iš lopšio“, galėjo įaudrinti

¹³⁸ Pagal vienus duomenis, jų buvo 20–30 asmenų: Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 2 d., ten pat, f. 446, ap. 6, b. 905, l. 4. Tuo tarpu pogromo aprašyme minima, kad vien vadinamojoje kolonijoje langai buvo išdaužyti 30-yje žydų namų: Vilniaus apygardos prokuroro raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1908 m. balandžio 16 d., ten pat, ap. 6, b. 839, l. 2.

¹³⁹ Blondeso kaltinamasis aktas, *LMAVB RS*, f. 155, b. 20, l. 5.

¹⁴⁰ A. Tyliava, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius, 1968, p. 230, 237.

net ir visiškai nelakią vaizduotę bei pastūmėti savateismo link. Tuo tarpu Viekšniuose pasklido gandas, kad žydas bus nužudęs krikščionę merginą, tačiau nebuvo lavono ir niekas nebuvo dingęs.

Norėdami paaiškinti 1892, 1900 (Šiaurės Lietuvoje) bei 1908 m. atvejų išskirtinumą, turime atkreipti dėmesį į tai, kad šie įvykiai atsitiko epochoje, kuri Rusijos imperijoje prasidėjo 1881 m., kai pogromai tapo paplitusiu reiškiniu, apie kurį buvo žinoma ne tik iš gaudų, bet ir iš gausių publikacijų spaudoje. Taigi, savateismis žydų atžvilgiu buvo tapęs įprastu reiškiniu. Akivaizdu, kad vien tokio paaiškinimo nepakanka, nes 1900 m. Vilniaus įvykiai nesibaigė pogromu.

Kartu ne mažiau svarbus vaidmuo šioje istorijoje teko valdžios veiksams. Visų kitų įvykių metu vietinės valdžios atstovai (t. y. tie, kurių veiksmus matė liaudis) ar bent jau jų dalis akivaizdžiai buvo kaltintojų pusėje, o dėl kai kurių iš jų priešiško žydams nekyla jokių abejonių. Prisiminkime, kad 1827 m. bylos atveju žydai ir taip buvo pažeminti, kai surakinti turėjo visą dieną dvaro kieme laukti apklausos ir nors nebuvo apkirptos jų barzdos bei peisai, grasinta tai padaryti. 1861 m. Šiaulėnuose „valstiečių minia“ dalyvavo darant kratą žydų namuose, 1900 m. minia įsiveržusi į butą sumušė Blondesus ir Davidą nugabeno į policijos nuovadą, o policininkas dar klausė Blondeso žmonos, „kur kraujas, kurį tavo vyras paslėpė macams“¹⁴¹. Tuo tarpu 1892 bei 1908 m., kaip ir 1900 m. įvykiuose Šiaurės Lietuvoje iš valdininkų pusės aiškaus pritarimo kaltinimams, nukreiptiems prieš žydus, nematome. 1908 m. valstiečiai sulaukė kelis žydus, bet vietinė valdžia juos greitai paleido. Du žydai buvo suimti, tačiau tai padaryta pirmiausia dėl jų pačių saugumo. Tad jei ankstesniais atvejais valstiečiai (ar Vilniaus plebsas) galėjo tikėtis, kad teisingumą taip, kaip jie supranta, įvykdys valdžia, tai 1908 m., kaip ir 1892 m., jie tokių iliuzijų greičiausiai nebeturėjo. Valstiečiams neliko nieko kito, kaip tik imtis savateismo. Taigi, ilgą laiką XIX a. bent jau dalis imperijos valdininkijos vienaip ar kitaip prisidėjo prie prietaro funkcionavimo krikščioniškoje Lietuvos visuomenėje, nors jokia būdu nebuvo pagrindinė jo generuotoja. Tokia valdininkų pozicija suteikdavo liaudžiai viltį, kad teisingumas bus įvykdytas, o tai reiškia, nebuvo reikalo imtis savateismo. Imperijos gyvavimo pabaigoje, kai valdžia, nagrinėdama tariamus ritualinės žmogžudystės atvejus, ėmė elgtis racionaliau, religinių prietarų stipriai veikiamoje Lietuvos visuomenėje atsirado daugiau prielaidų pogromams.

¹⁴¹ Saros Blondes prašymas teisingumo ministrui, be datos, *LVI A*, f. 688, ap. 6, b. 99, l. 27.

THE JEWS AND CONSUMPTION OF BLOOD: MANIFESTATIONS OF A SUPERSTITION IN LITHUANIA IN THE 19TH CENTURY

Summary

DARIUS STALIŪNAS

The article offers an inquiry into how and when the Jews were accused of ritual killings in 19th century Lithuania. The cases under consideration are analysed for both similarities and differences. If a child from a Christian community went missing around Easter time, the Jews were likely to be accused of commission of a ritual murder. Oftentimes the accusations originated from families that were tightly connected with the Jews. In the 19th century an important factor involved in the advocacy of the said accusations was local social and intellectual elite. The suggestibility of the superstition was usually highly enhanced by an accuser “from the inside”, i.e. a convert from Judaism to Christianity or a Jew. One of the key distinctions, however, was the striving of part of the Christian society for lynching. Events of the years 1892 and 1908 as well as the wave of violence which swept North Lithuania in 1900, yet was not examined in the article due to the lack of space, are characterized by the fact that in these cases hostility towards the Jews resulted in pogroms. In the article this shift is associated with the following factors: general mobilization of masses; specific situations, especially the cases when a child was actually murdered; “pogrom atmosphere” in the Russian Empire which settled in the early 1880s following the wave of anti-Semitic violence accountable for the widespread belief that the Jews can be punished by the society itself; the increasing rationality in the officers’ attitude as they viewed the abovementioned accusations as superstition, thus making part of the Christian society believe that the only protection from the alleged harm caused by the Jews lay in their own hands.

Gauta 2012 m. gegužės mėn.

Darius Staliūnas. Humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas. Knygos „Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863“ (Amsterdam/New York, 2007) autorius. Tyrinėjimų temos: Rusijos politika Lietuvoje ir Baltarusijoje XIX a., etniniai konfliktai, istorinė savimonė.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108

El. paštas: staliunas@istorija.lt